

Edvard Bull:

GRÜNERLØKKA: BESTE ØSTKANT

Forord.

Opptaket til dette arbeidet om Grünerløkkas historie kom fra professor Odd Brochmann, formannen i Selskabet for Oslo Byes Vel. I sammenheng med feiringen av sitt 150-års jubileum laget Selskabet blant annet en arkitekt-konkurranse om saneringsplaner for Grünerløkka. Brochmann — og Selskabets styre — mente at det samtidig også burde gjøres noe for å klarlegge denne bydelens fortid.

For meg passet ideen godt. Jeg var alt i gang med en undersøkelse av arbeidermiljøene i Kristiania, og det kunne da være nyttig å gjøre en litt mer fullstendig studie av en enkelt bydel. Jeg takker derfor Selskabet for ideen og oppdraget. Samtidig takker jeg Norsk Folkemuseum, hvor jeg har min arbeidsplass, og hvor jeg ikke har behovd å anstrenge meg for å skille mellom den arbeidstid jeg skyldte museet og den jeg kunne avse for Selskabet.

Fotografiene, som er en vesentlig del av dette arbeidet, er tatt i 1961 av Norsk Folkemuseums fotografer Bergljot Sinding og Knut B. Eng. En grunnplan og en rekke kart er rentegnet av museets tegner Unni Fürst. Jeg takker dem alle for hjelpen.

E. B.

GRÜNERLØKKA

Dette kartet er tegnet av en svensk kartograf. Den sørlige del av det som ble til Grünerløkka, finnes øverst, like til høyre for midten. Kartet gir i hovedsaken et riktig bilde av by-bebyggelsen — selv om tegneren har vært så dristig å plasere ikke bare «Det nye Universitet» (nr. 39), som var under bygning, men også «Det nye Stortingshus» (nr. 38), som jo aldri ble bygd i Studenterlunden.

HAVN I AKERSELVA?

I «Forstædernes Klagesang over Kristiania» beskyldte Henrik Wergeland hovedstaden for å la Akerselva renne til ingen nytte gjennom byen, samtidig som privilegiene hindret forstads-folk i å bruke den.

Som Tanker, der komme og flye,
som uforstaaede Drømme,
igjennem den daarlige By
de Bølger unyttede svømme.
Vor Elv, du er altfor god
til kun at tjene til Pynt!
Du Livsensaare! dødt er dit Blod,
dit Liv end ikke begyndt.

Men giv oss dens Bredder fri:
vi fatte dem ind i Qvader:
da Skibe skal seile forbi
langt ind i vore Gader.
Ja ret som Perler paa Snor,
saa glide de ad vor Flod.
Magaziner og Huse gro op da hvor
den synkende Hytteby stod.
Sligt aander Friheden ut
saa let som Vaaren Blommer.
Det trænger ei Tvang eller Bud
— nei, af sig selv det kommer.
Men kuende Privileg?
— hvad Magt og Liv deraf?
— Et Tæringsblus paa en Kind saa bleg,
og Kalk paa en fulnende Grav!

Kristiania, du Ungermø
 blandt Jordens Hovedstæder,
 skal dine Smaasødskende døe,
 fordi paa Brødet du træder?
 ja spilder det Vand, hvormed
 de skulde lædske sin Tørst,
 og lænker i Armod og Nød den Bred
 som Rigdom kan bringe dig først?

De forsteder og «synkende hyttebyer» Wergeland tenkte på i 1836, var først og fremst Vaterland og Fjordingen — sikkert også Grønland og Leiret. Hans idé om at Akerselva skulle bli havn for Kristiania, så skutene kunne seile «langt inn i våre gater», kom likevel til å få en kortvarig aktualitet litt høyere oppe ved elva, nederst på det som nå er Grünerløkka. Idéen var ikke bare en dikterdrøm, den spilte en viss rolle under striden om Kristianias byutvidelse i 1850-årene.

I våre dager er vi vant til at «strid om byutvidelse» alltid går ut på at byen vil innlemme så mye som mulig av omegnen. I 1840-årene og i begynnelsen av 50-årene ble striden mellom Kristiania og Aker ført på det stikk motsatte grunnlag: ingen av de to kommunene ville ha ansvaret for å holde liv i de mange fattige i forstedene. Aker ville kvitte seg med dem, og Kristiania ville ikke ta imot dem, «det eneste sikre er, at Byen saavel som Landdistrictet havde været bedre tjent med, at Forstederne ikke existerede».¹

Omkring midten av 1850-årene skiftet imidlertid disse standpunktene, og omslaget viste seg først i forhold til strøket på østsiden av elva nedenfor Nedre Foss — altså nettopp søndre Grünerløkka.

Ved denne tiden hadde jo en ny, betydelig industri vokst opp på Sagene, på begge sider av elva. Bedrifter som Knud Graahs spinneri og

¹ Kgl. kommisjon av 6/3—1843. Innstillingen, datert 24/9—44, er trykt som kgl. prp. med overskrift «No. 13. Ang. Jurisdictionsinndelingen i Chra. og Aker». Noen prp. ble likevel ikke satt fram, og innst. fins derfor ikke i Stortingsforhandlinger — men f. eks. i Kommunaldept.'s 2. kommunalkontor i en pakke merket «Kra. grenser». Det er denne innst. som bl. a. inneholder den beryktede flyveidé om å gjøre forstedene til egen kommune, «Akersstad».

Hjula veveri — for ikke å snakke om Nydalens Compagnie — lå likevel så langt unna at ingen til å begynne med ville tøye bygrensene så vidt. Men der oppe fantes iallfall «den betydeligste Samling af Fabrikker i hele Landet», og denne industrien hadde sin «naturlige Havn» i Akerselva ved Nedre Foss. I en kongelig kommisjonsinstilling fra 1854 var det Akers representant, Hans Grimelund, som formulerte denne oppfatningen.² Tanken om havn i Akerselva var dermed tilsynelatende flyttet fra Wergelands fantasi til de politiske realiteter; Hans Grimelund var jo en ledende kommunalpolitiker, og stortingsmann i flere perioder (1854, 1859—60, 1865—66).

Også Kristianias representanter la vekt på at Akerselva var farbar til Nedre Foss, og at strøket her ville bli økonomisk verdifullt som havn for industrien på Sagene. Om østbredden av elva fra Lakkegårdens sørgrense til Nedre Foss ble det derfor grense-strid av den moderne typen: Byen ville ha mest mulig, mens omegnskommunen ikke ville avstå noe. Stortingsflertallet støttet Akers standpunkt, mens regjeringen sto på Kristianias side. Byutvidelsen kjørte seg fast igjen, og alt ble ved det gamle ennå i noen år.

17. november 1856 satte imidlertid Kristiania kommunebestyrelse fart i saken igjen. Nå ble frontforandringen fullstendig. Bystyret frafalt all motstand mot å ta imot de gamle forstedene, og det ville ikke engang nøye seg med å sluke østsiden av Akerselva opp til Nedre Foss — nå gjaldt det hele strøket opp til Treschow-mølla. d. v. s. hele det nye industriområdet, bortsett fra det fjerne Nydalen. Aker prøvde å forsvare sine skatteobjekter her, men alle embetsmenn — selv fogden i Aker — støttet byens oppfatning. Resultatet ble den loven om byutvidelse som Stortinget vedtok i 1857, og som trådte i kraft fra 1. januar 1859.

Det strøket som er blitt til Grünerløkka, var først dukket opp i historien som et prosjekt om en havneby. Alt i 1856 var imidlertid den tanken blitt borte, nå dreide det seg om et boligstrøk.

² Kgl. kommisjon av 6/8—1852. Innst., datert 27/1—54, er trykt i St. Frhdl. 1854, 4D, Prp. O. No. 12.

DRABANTBYEN NEW YORK

I en embetsmessig uttalelse om byutvidelsen fortalte fogden i Aker i 1857 «at der i den senere Tid er bortsolgt flere Byggetomter paa den saakaldte Grünerløkke, den nordøstre Side af Akerselven mellem Nybroen og Nedre Fos Bro».³ Dette er visstnok første gangen navnet Grünerløkka brukes i kildene. («Løkke» i betydningen «stykke av bymarka» eller «landsted» for byborgere har Grünerløkka aldri vært.)

Hva var bakgrunnen for denne første utparselleringen på Grünerløkka?

Sommeren 1856 kjøpte proprietær Hans Frederik Grüner eiendommen Nedre Foss fra sin far, major Jens C. Grüner. Eiendommen kostet 70 000 spd. Det var alt lagt planer om å utparsellere femti mål av eiendommen — i selve skjøtet nevnes «den Deel, der agtes solgt til Byggetomter».⁴

Bortsett fra selve gården Nedre Foss, et par små møller, noen få spredte småhus nær elva og noen uthus fantes det dengang ingen bebyggelse på den store sletta mellom Akerselva og Torshovbekken, fra Nybrua opp til Øvre Foss og Sannergården — den nåværende Grünerløkka. Det stykket som Hans Grüner utparsellerte, var heller ikke mer enn en liten del av alt dette — de kvartalene som er begrenset av Søndre og Nordre gate, av Markveien i øst og selve elva og Nedre gate i vest; det er lett å kjenne dette strøket den dag i dag, bebyggelsen har tydelig et annet preg enn på resten av Løkka.

I den uttalelsen hvor fogden i Aker fortalte om tomtesalget på «den saakaldte Grünerløkke», nevnte han at tomtene «fornemmelig ere

³ St. Frhdl. 1857, Prp. O. No. 23.

⁴ Denne handelen og den følgende utparselleringen inntil utgangen av 1858 kan følges i Aker sorenskriveris Panteregister VI, 5 og i pantebøkene 19 a og b og 20 — alt i Statsarkivet i Oslo. (Nummereringen av pantebøkene er litt forvirrende, idet bind 19 a er blitt delt i to, som har fått etikettene 19 a og b; fra før fantes det imidlertid et annet bind 19 b, så det nå fins to bøker med denne betegnelsen — og begge er av interesse for oss her.)

kjøpte af Folk af Arbeidsklassen». Det var hverken fabrikker eller de wergelandske brygger og «magasiner» som skulle anlegges. Ved alle salgene ble det uttrykkelig sagt fra at kjøperne ikke fikk noen rett over vannet i elva. Det gjaldt også for den eneste industribedriften som kjøpte tomt der, «Akerselvens Klædesfabrik»; men så ble det heller ikke noe utav denne fabrikken på denne tomta.⁵ Bare en eneste kjøper fikk en liten rettighet i elva. Det var en «stolefabrikant» som på sin egen «udtrykkelige Anmodning» fikk rett til å «fiske og trække Garn i Elven udenfor Eiendommen» — så bra var Akerselva enda i 1857; men også i stolefabrikantens skjøte ble det slått fast at han ikke hadde rett til å oppføre noen «fast Indretning» i elva.

Det var altså et rent boligstrøk som utviklet seg, og det skjedde i voldsomt tempo. Hastverket hang sammen med loven om Kristianas byutvidelse, som ble sanksjonert 5. august 1857. Denne loven bestemte at de nye bydelene — altså bl. a. Grünerløkka — skulle legges inn under byens bygningsregler alt fra 1. januar 1858, et år før byutvidelsen trådte i kraft på andre felter. Den avgjørende bestemmelsen i bygge-reglene gikk ut på at alle hus i Kristiania måtte oppføres med yttervegger av «Grundmuur af mindst 14 Tommers Tykkelse»; bare Side- og Bag-huse» som ikke vendte ut mot gatene, kunne bygges av utmurt bindingsverk.⁶ — Hensikten med den strenge regelen var naturligvis å redusere brannfaren i tettbygde bydeler; og at *det* kunne være ønskelig ble tydelig demonstrert f. eks. 14. april 1858, da 41 gårder ble ødelagt av brann i byens mest sentrale strøk.

Men «murtvangen» virket i høy grad til å fordyre byggingen. Setter en opp store hus i mange etasjer, kan saktens murhus bli vel så billige som trehus, særlig fordi det blir mindre vedlikeholdskosten. Men en mann som i høyden kunne mobilisere noen få hundre daler, hadde muligheter for å sette opp et lite trehus; et murhus var klart utenfor hans rekkevidde.

For den som hadde kapital til å bygge murhus, fantes det ennå i 1850-årene brukelige byggetomter som lå mer sentralt og på alle måter

⁵ Eier var et interessentskap med L. Semb i spissen. Iflg. Sigurd Grieg: Norsk Tekstil, I, s. 374 f. fins det ingen videre opplysninger om fabrikken.

⁶ § 20 i bygningsloven for Kristiania av 8. sept. 1842.

Hovedbygningen på Nedre Foss gård eksisterer ennå, midt i «Grünerhagen». Men den er atskillig ombygd siden 1700-tallet.

mer hensiktsmessig til enn Grünerløkka. Men «Folk af Arbeidsklassen» måtte utenfor murgrensa, hvis de i det hele skulle bygge, og da var Grünerløkka en av de nærmeste mulighetene, når eieren først ønsket å selge.

Hans Grüners tomtsalg begynte høsten 1856, og den første fasen av utparselleringen dekker bare den korte tid da frem til årsskiftet 1857—58. Alle bolighus av tre som fins på Grünerløkka, må være påbegynt i den perioden — selv om de saktens kan være gjort ferdig i løpet av lengre tid. (Det er ingenting som tyder på at det foregikk noen nevneverdig ulovlig trehus-bebyggelse senere; byens borgere var så pass sterkt oppmerksomme på Grünerløkka at det eventuelt måtte ha kommet fram i kildene.)

I løpet av denne tiden lyktes det for Hans Grüner å få solgt 32—33 mål, av de femti han hadde bestemt seg for å utparsellere. Disse tomtene ble solgt ved 40 særskilte handler — men i mange tilfelle var det to kjøpere om en tomt, så det ialt var 53 kjøpere. Og disse første kjøperne delte ofte tomtene sine videre, slik at det våren 1861 var 69 bebygde eiendommer i «Grünerbyen»⁷. På et par år var det dermed grodd opp en stor «drabantby» med over 1500 innbyggere.⁸

Tallet virker kanskje ikke imponerende om vi sammenligner med de 15 000 på Lambertseter i dag; men en tilsvarende eksplosiv by-vekst hadde knapt foregått noe sted i Norge tidligere. Det er rimelig at fenomenet vakte oppmerksomhet og ble atskillig diskutert i samtida. Og i hovedstadens historie er det interessante spørsmål som knytter seg til dette: Hva slags folk var det som bygde husene? Hvem flyttet inn i dem — og *hvorfor* søkte de til Grünerløkka? Hvordan ble boligstandarden, og hvordan innrettet folk seg i de nye husene? Vår egen tids erfaring om eksplosivt voksende drabantbyer hjelper oss forresten til å skjønne enkelte av de vanskene som folk møtte i startårene på Grünerløkka.

Den første noenlunde utførlige og meget levende skildring av den nye bydelen er skrevet av politiadjutant Harald Meltzer — han som særlig er kjent for sine folkelivsskildrende «Politinotiser».⁹ En sommerdag i 1857 gikk han utover Møllergata, over brua ved Kongens Mølle — Nedre Foss bru, Grünerbrua — «og hen paa den Eng eller Præri, som lige derved ligger mellem Agerselven og Trondhjemsveien». Der, hvor det for et års tid siden bare hadde stått «et enligt Hus ved Elvebredden», var det nå omkring 60 hus — ferdige eller under arbeid. Noen var så store at de kunne romme opptil ti familier, andre så små at de bare besto av en enkelt stue og et lite kjøkken. Noen hadde høye

⁷ Stadskonduktør C. H. Grosch oppgir dette tallet i en uttalelse av 7/5—61 om «murgrense-saken». (Mrgbl. 23/9—61.) Tallet stemmer godt med panteregistrenes oppl. om eiendomskjøp.

⁸ Etter folketellingen ved utgangen av 1865 var det 1890 beboere i 73 bebodde eiendommer på Grünerløkka. (Primærmaterialet i Riksarkivet.)

⁹ «Den nye Forstad Ny York ved Kristiania», Skilling-Magazin, 27/3—1858. (Meltzer skriver at man gikk «Sagveien» til Kongens mølle; det er en åpenbar feil, som uten videre kan rettes til Møllergata.)

Nedregate 3 sett fra Grünerbrua. Stolmaker Andreas Engebretsen, som bygde dette huset, kunne åpenbart fiske fra vinduene.

grunnmurer «og endog Kjelderetage», andre manglet alle «synlige Tegn til Grundmur».

De aller fleste husene var bygd av laftet tømmer, bare noen ganske få av utmurt bindingsverk. Men uthusene «bestaa af Stokke, der ere nedgravede i Jorden og forsynede med en let, ja saa let Bordklædning» at de minnet om Potemkims papirhus.

Hele den nye bydelen «kaldtes Kalifornien af Nogle...», men Ny York af Andre», sier Meltzer. Navnet «Ny York» ble iallfall hengende i noen år, dukker av og til opp også i offisielle dokumenter.¹⁰ Navnet

¹⁰ F. eks. i uttalelse fra den kommunale Reguleringskommissions arbeidsutvalg 1/11—1860, trykt i Mrgbl. 21/9—61.

GRÜNERLØKKA

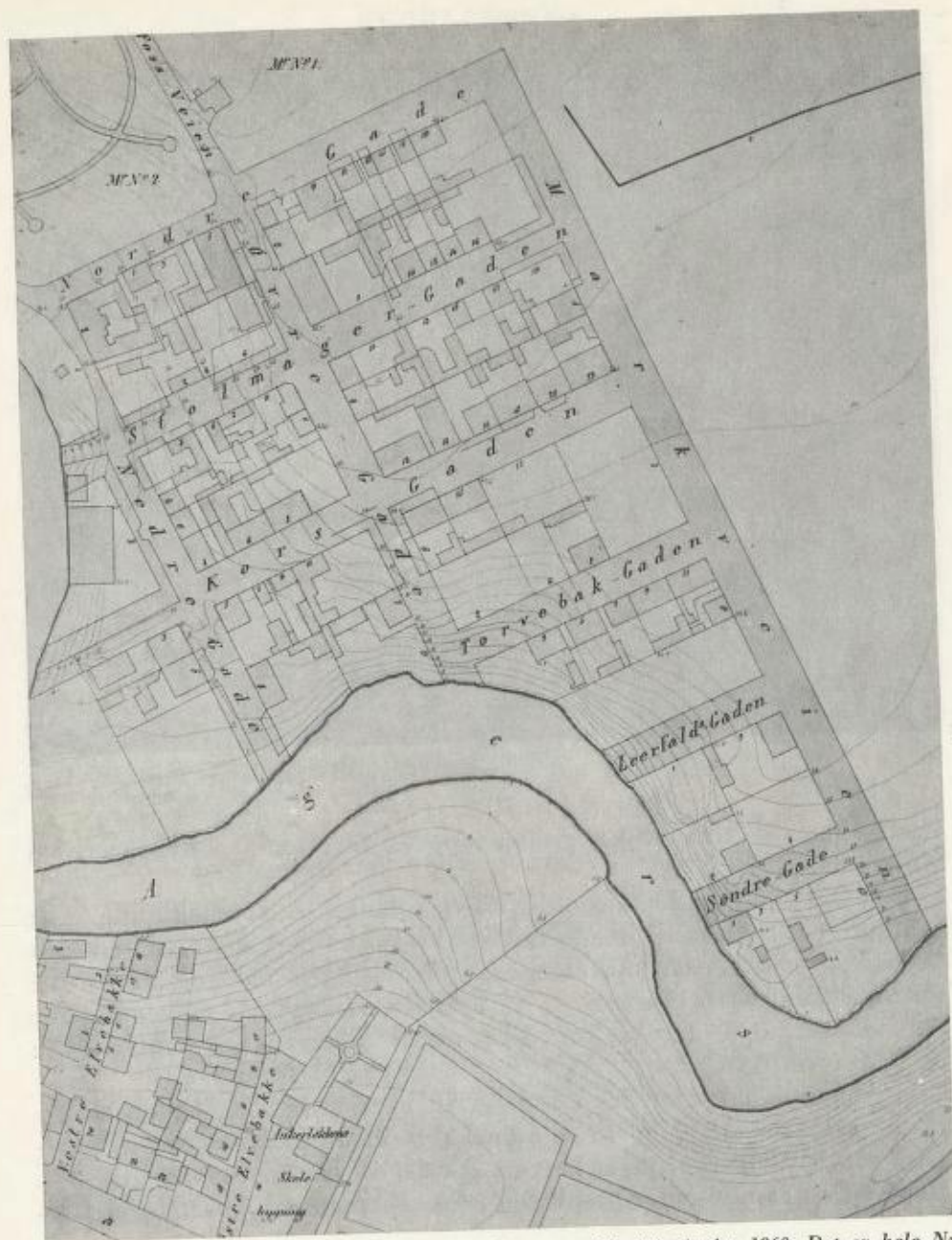

Nedregate 3, det største huset i Ny York.

skulle hentyde til at byen grodde opp så fort som en nybyggerby i Amerika.

Den dag i dag er det forholdsvis lett å danne seg et noenlunde klart bilde av Grünerløkka i denne første «Ny-York»-perioden. Av de rundt 70 husene som ble satt opp dengang, står det igjen omkring 30. En tur i strøket kan derfor kaste mye lys bakover, særlig hvis vi kombinerer det vi ser, med det vi kan lese ut av pantebøker, panteregistre og andre kilder.

Ny York grodde slett ikke opp så vilt og kaotisk som en lett kunne få inntrykk av. Alt i de første kjøpekontraktene henvises det til kvartaler som er avmerket på et kart utarbeidet av amtskonduktør J. W. G. Næser. Den faste reguleringsplanen med rektangulære kvartaler og for-

Utsnitt av blad 24 av J. W. G. Næsers store kart over Christiania fra 1860. Det er hele Ny York vi har for oss her.

holdsvis brede gater var med andre ord utarbeidet før tomtosalget begynte. Kjøperne måtte overta den delen av gata som støtte til deres byggegrunn, for samme pris som de ga for alt det andre. Til å begynne med trengtes det ikke særlig brede veier mellom husene, og Meltzer forteller at nybyggerne brukte halvparten av gategrunnen til hager; de ble fine, «for bedre Græsbund og federe Madjord end i Gaderne der i Ny York kunde ingen ønske sig».

Tomteeierne hadde imidlertid plikt til å utlegge hele gata uten erstatning, så snart det ble behov for det. De fikk derfor bare glede av den gode matjorda i de aller første årene. Senest i 1864 var det slutt på den herligheten, for da ble gatene opparbeidet av Kristiania kommune.¹¹ Men det ble likevel ikke slutt på alt «jordbruk» på Grünerløkka. På mange av tomtene var det sikkert plass til å sette litt poteter. Og etter folketellingen for 1865 fantes det i Ny York tilsammen 47 kuer, 23 hester, 30 griser — og til og med tre sauer og en geit. (Iallfall tallet på griser er sikkert for lavt, for så vidt som tellingen foregikk ved nyttårstid, *etter* juleslaktningen.)

Går vi nå den samme turen som Harald Meltzer gikk i 1857, kan vi stoppe på Grünerbrua (som forresten i 1857 krysset elva noen meter høyere oppe.) Litt nedenfor brua ser vi et forholdsvis stort trehus som er bygd helt ut i elva. Det er Nedregate 3, den største av alle gårdene i Ny York. Det var der snekker og stolefabrikant Andreas Engebretsen bygde, han som sikret seg rett til å fiske og trekke garn i elva. Det er vel også ham Stolmakergata har navn etter, for huset ligger ved enden av den gata, selv om det har nummer til Nedregate.

Dette huset er interessant, bl. a. fordi det viser en temmelig fast tradisjon fra Ny York-tida til i dag. Engebretsen sjøl ble riktignok ikke boende der lenge. Han slo sannsynligvis for stort på. Tomta var på bortimot to mål, og enda kjøpte han et par mål lenger nede ved elva; selve huset må også ha krevd ganske store utlegg. Det ser iallfall ut til at eiendommen gikk på tvangsauksjon etter ganske få år.¹² Etter et

¹¹ Femtiårs-Beretning om Chra. Kommune, s. 232.

¹² Stolemaker Engebretsen beholdt nok derimot en gård på vestsida av Akerselva rett overfor Nedre Foss, Maridalsvn. 147 B, senere nr. 15 — og til slutt tillagt «Vulkan»s eiendom Møllervn. 2. Se oppmåling 26/11—1858 i Oslo kommunes oppmålingsvesen, Trond-

lite mellomspill havnet gården i 1865 hos kjøpmann Jens Tostrup Ollendorff — og hans etterkommere eier den ennå i dag. Hele tida har dette vært en snekkergård, inntil det for øyeblikket er fire snekkerfirmaer som holder til der, foruten et par malere og noen andre.

En slik stor håndverkergård som denne i Nedregate var imidlertid slett ikke *typisk* for Ny York. Men hvis vi går videre over Grünerbrua og opp i bakken i Nordregate, har vi på høyre side av gata en husrekke som på mange måter kan være ganske representativ for den gamle bebyggelsen. Det er Nordregate 1, 3, 5 og 7. På en karakteristisk måte viser denne rekka hvor *varierte* bebyggelsen var. Aller nederst i bakken, på hjørnet av Nedregate (og med nummer 2 til den gata), lå det forresten tidligere et ganske stort enetasjes hus som nå er borte. Med sine fem arker på taket er det lett kjennelig både på en tegning fra 1916 og på et tresnitt fra 1866, og det gjorde variasjonen i husrekka enda større enn den nå er. Men dette nederste huset var nok nettopp det «enlige hus ved elvebredden» som Meltzer nevnte. Det hadde eksistert *før* Ny York; i 1850-årene hadde det tilhørt en kjøpmann, som imidlertid gikk konkurs, og i den første Ny York-tida var det en vognmann som eide huset.

Nordregt. 1, 3 og 5 er alle bygd av håndverkssvenner, som så mange andre av Ny York-husene. På nr. 3 lå det riktignok et lite hus fra før, som fulgte med i salget fra Hans Grüner og ble satt til en pris av 120 daler; men det meste av bygningen er nok satt opp i 1857 eller 1858.

De håndverkssvennene som bygde her i bakken, brukte ikke egentlig sin egen fagkyndighet. De to små tømmerhusene er nemlig satt opp av mursvenner; det store huset på hjørnet mot Øvregate ble derimot reist av en tømmermann — og der er det delvis brukt utmurt bindingsverk. Dette skulle tyde på at meningen først og fremst var å bygge hus for seg sjøl og familien, ikke å bygge for å selge med fortjeneste.

Men nybyggerne ble ikke sittende trygt på sin tue etter å ha fått «eget hus». Mursvenn Lars Gulbrandsen i nummer 1 solgte i 1865 —

heimsvn. 5. «Norsk Folkeblad» 1866, s. 348, nevner «Stolmager Ingebrechtsens (sic) Maskin-Snedker-Værksted» på denne plassen. «Veiviser for Chra. By for 1871» har «Engebretsen, Anders (sic), Stolemager, Maridalsvn. 15».

GRÜNERLØKKA

Dette tresnittet fra «Norsk Folkeblad» i 1866 er visst det eldste eksisterende bilde av Ny York. I forgrunnen er den gamle Nedre Foss bru. Over den kjørte «alle disse tungt læssede Korn- og Melvogne, som man stadig møder i Møllergaden», og som kom fra «Kongens Mølle» på Nedre Foss. Midt på bildet ser vi en rambukk, som holdt på å ramme ned peler til en ny bru litt nedenfor (bakenfor) den gamle. Hvor den gamle brua gikk, kan vi se av Næsers kart fra 1861 (s. 212). (Den nye brua er en forlengelse av Nordre gate i rett linje.) Bak brua ser vi først det gamle huset med de fem arkene, Nedregt. 2. Nordregate går oppover til venstre på hitsiden av det huset. Lenger til høyre ser vi kvartalet mellom Stollmakergata og Korsgata, nedenfor Øvregate. Nedenfor (bak) brua svinger Akerselva mot høyre, slik at hele bebyggelsen altså ligger på venstre elvebredd.

mer eller mindre frivillig — til enkemadame Marie Riis; ti år senere havnet huset hos en pantelåner, som beholdt det til han døde, og hans enke etter ham. Murersvenn Carl Jensen i nummer 3 solgte alt i 1858 — da huset bare så vidt kan ha vært ferdig — til «arbeider» Fredrik Ferdinand Petersen, som ble sittende med det i tolv år. Tømmerarbeider Christopher Nielsen, som gikk i gang med den store bindingsverksgården Nordregt. 5, var kanskje den uheldigste av disse byggherrene. (Han kalles av og til, iallfall i oppmålingsforretningen, for *tømmermann*, men siden han også omtales som «tømmerarbeider» har han neppe vært virkelig svenn.) Tømmermester P. E. Bielenberg overtok selve byggearbeidet, men Christopher Nielsen måtte underskrive et skadesløsbrev, der han frasa seg all rett til å klage på Bielenbergs regninger; han beholdt bare retten til å overlate tomte til Bielenberg for hva den hadde kostet ham sjøl, og så kunne han la være å betale regningene; han skulle da ha 50 daler av Bielenberg som «Løsepenge eller Fortjeneste». Etter dette skadesløsbrevet er det ikke særlig overraskende at Bielenberg fikk skjøte på eiendommen i 1861. Han ble forresten sittende med flere eiendommer i Ny York, men bodde vel aldri der.¹³

Disse husene ved Ny Yorks nordre grense lå svært fritt og landlig til, med den store Grünerhagen midt imot — «et av de mest formfulde haveanlæg i omegnen av det gamle Kristiania», ifølge professor Schnitler.¹⁴ Herfra var det også kort vei til de store jordene som tilhørte Nedre Foss, og det var rimeligvis mulig å leie beite og kjøpe høy. Ved folketellingen i 1865 var det iallfall ikke mindre enn ni kuer som hørte hjemme i Nordregt. 3; det var en kone fra Hallingdal som eide dem, og hun drev nok ganske stort melkesalg.¹⁵ Det landlige preget i Nordregate holdt seg forresten lenge. Ennå i 1920-årene var det høns og kanner der, og barn fra murgårdene i nærheten tok med seg niste og dro på landtur dit.¹⁶

¹³ Panteregistre og pantebøker som nevnt i note 4. Fra innlemmingen i Chra. kan utviklingen følges ved hjelp av byens panteregistre V, 2—7, og senere registre som lett finnes i Statsarkivets katalog over Chra. Byfogds arkiv.

¹⁴ «St. Hallvard» 1917, s. 208.

¹⁵ Folketellingslistene for 1865 i Riksarkivet.

¹⁶ Werna Gerhardsen i «Byminner» nr. 4, 1958, s. 6.

På denne tegningen fra «St. Hallvard» i 1916 ser vi igjen Nedregt. 2 med de fem arkene, og Nordregate oppover mot det store bindingsverkshuset nr. 5, på hjørnet av Øvregate. De høye murblokkene er Stoltmakergt. 6, bygd i 1898. Bildet er tegnet fra den nye Grünerbrua.

Det øverste av de gamle husene i Nordregate nr. 7, er et av de meget få hvor byggherren var en kvinne — Pige (eller Jomfru) Anne Johanne Aars (eller Aas). Da hun hadde skaffet seg hus, ble hun forresten ikke lenge i sin jomfrustand: Alt i 1860 giftet hun seg med en snekkerarbeider, som imidlertid døde etter et par år; og i 1865 ble hun gift på ny, med en handelsmann.

Anne Johanne hadde opprinnelig en dobbelt så stor tomt som den vesle hjørnetomta hun bygde på. Men hun solgte halvparten til en oppsynsmann ved Bodsfengslet, Peder Thoresen fra Hadeland. Han satte så i 1857—58 opp det forholdsvis store nabohuset Øvregate 2 B. (Noe Øvregate 2 A har aldri eksistert.) I to-tre år ble dette huset et viktig samlingssted for den nye bydelen: Høsten 1858 leide Kristiania skolekommisjon lokaler der, ved en kontrakt som ble tinglyst med gyldighet til 1. januar 1861. Dette var med andre ord den første sko-

len på Grünerløkka. Og det er sannsynlig at skolen ble værende der til Sagene skole ble åpnet høsten 1861. Egen skole for Grünerløkka kom ikke igjen før skolen ved Bjerkelunden var ferdig i 1895.

I Øvregt. 2 B holdt tradisjonen fra Ny York seg minst like godt som i snekkergården Nedregt. 3. Peder Thoresen, som bygde huset i 1858, beholdt det til han døde i 1890-årene; deretter eide enken det til 1915, da hun døde. Eiendomsretten til huset gikk så over på andre hender, men sønnen, mekaniker Anton Thoresen, ble boende i den gamle leiligheten; og hans enke bodde der helt til våren 1961, da hun flyttet med sin datter og svigersønn til Manglerud. I denne gården er det med andre ord bare to generasjoner som spenner over hele hundreårsperioden fra Ny York til i dag.

Peder Thoresen sluttet tidlig som fangevokter. Siden drev han «husholdningshandel», og mot slutten av sitt liv ble han bare kalt «gård-eier». Og han hadde sannelig mye å leie ut. Nå er det bare seks leiligheter i gården, inklusive et par på kvisten. Men gården var *mye* sterkere befolket før, etterat skolen var flyttet ut. I 1865 bodde det ikke mindre enn fjorten husstander og tilsammen 61 mennesker der. Det var da—høyt regnet—18 værelser og seks kjøkken i huset, inklusive fire værelser og et kjøkken i kjelleren og tre værelser og et kjøkken på loftet. Gjennomsnittlig ble dette 3,4 beboere pr. rom, når vi følger skikken fra senere boligstatistikk og ikke regner kjøkken som «rom». I virkeligheten må vi vel tro at det har sovet folk også på kjøkkenene, og det skulle da være mer realistisk å regne med et gjennomsnitt på 2,5 personer i hvert av 24 rom.

Det må ha vært så mye vanskeligere å plasere alle disse menneskene som de fjorten «husstandene» slett ikke svarte til bare fjorten familier. Flere av dem hadde losjerende. En av husstandene besto f. eks. av en skomaker med kone og fire barn og enda både en fabrikkjente og en gutt i losji. Og de fjorten husstandene hadde altså tilsammen seks kjøkken.

Det kan være verd å feste seg ved disse opplysningene om Øvregate 2 b — for gården var på mange måter temmelig nær gjennomsnittet for Ny Yorks boligstandard. Overbefolkningen fortsatte lenge. Ennå i 1900 var det f. eks. fire familier i kjelleren, fire i første etasje, to i annen —

Slik ser det nå ut i bakken opp fra Grünerbrua. Nordregt. 1 ligger lengst til høyre — og nr. 7 helt til venstre, ovenfor Øvregate. Det kan gjerne ha vært denne husrekka Harald Meltzer tenkte på, da han skrev om hvor skiftende bebyggelsen i Ny York var (s. 209).

der familien Thoresen bodde — og en på kvisten; tilsammen altså 11 familier.¹⁷

Det ville føre for langt, og bli temmelig ensformig, om vi skulle fortsette å gjennomgå hus for hus i Ny York. Derimot bør vi prøve å danne oss et helhetsbilde av bydelen.

Ny York fikk helt fra begynnelsen av et nokså entydig rykte som

¹⁷ Oppl. om familien Thoresen og Øvregt. 2 B fra Peder Thoresens sønnedatter, fru Ragnhild Yggeseth. Dertil folketellingslistene fra 1865, de vanlige panteregistre, adressebøker for Kra. osv. Brannetakster (i Kommunearchivet) gir oppl. om antall rom osv.: den eldste her er fra 16/9—1874 (Protokoll 5, fol. 23 b.)

Nordregt. 3, sett fra gata. Folketellingen fra 1865 viser at det da bodde 16 mennesker i huset, i tre «husstander».

en bydel med dårlig bebyggelse og altfor lite av kommunale tiltak, «slum». Blant nybyggerne var det «Uenighed og Klammerier, der dels standse de ufuldførte Arbeider og gjør det hele til en Svinesti, dels forårsager Støi og Spektakel forenet med Slagsmaal, som undertiden varer til langt på natten».¹⁸ «Søleriet i Gader og Kjældere er meget stort, og ved Siden af den ellers herskende huslige urenlighed — hos flere Newyorkere naturligvis undtagelsesvis — maa det ydre Smuds og Fugtighed formodentlig i høi Grad bidrage til den stedfindende Sygelighed, der paa sin Kant ogsaa koster Byen Penge.» Og «Smudset» kunne knapt nok bli vasket av, fordi det manglet rent vann: Drikkevann måtte hentes helt over i Møllergata. Det var nødvendig med et «Nødraab til Byens Magistrat, Formandskab og Veivæsen» og til stadsfysikus, for å få «nogen Afledning for det smudsige og Tilledning for det renlige Vand» og «idetmindste et tarveligt Fortoug i Gaderne»; «vist og sandt er det, at al Slags Urenlighed med dens Følger er stor i den Del af Byen».¹⁹

Det var ikke bare de som rettet krav til kommunen, som påsto at situasjonen på Grünerløkka var ille. En skribent som søkte å bremse på kravene skrev: «Tilstanden der er gandske vist bedrøvelig... Men

¹⁸ Mrgbl. 29/9—1858.

¹⁹ Mrgbl. 22/10—1860.

Slik ser østsida av det samme huset ut. I bakgrunnen skimter vi bjørkene i Grünerhagen.

ulykkeligvis var Grünerløkken bebygget, innen den indlemmedes i Byen» — og den hadde derfor fått en uheldig start.²⁰

Under en svær debatt i 1859—61 om hvor langt murtvangen burde strekke seg, ble Ny York ofte nevnt. Vi kunne vente at de som ønsket å få trehus tillatt i store deler av by-territoriet, ville forsvart bebyggelsen der. Men slik var det ikke. Riktignok ble tilhengerne av trebebyggelse angrepet fordi deres linje ville føre til at «Byen fik New-Yorks Udseende og Tække». Og Grünerløkka ble i det hele stadig brukt som et avskrekkende eksempel.²¹ Men ingen forsvarte Ny York. En mann som Ole Jacob Broch gikk i representantskapet sterkt inn for å tillate trebebyggelse. Men han hevdet at en slik tillatelse *ikke* ville føre til tilstander av samme art som på Grünerløkka; det som der hadde voldt elendigheten, var ikke i og for seg trebebyggelsen — men det var den overhengende trusel om murtvang, som hadde ført til at byggingen måtte foregå «i en Hu og Hast».²²

Det ligger nær uten videre å akseptere disse kildene. Men på den annen side: Hvis det var så ille i Ny York, hvorfor hadde da arbeidsfolk bygd disse husene, hvorfor flyttet så mange dit — og hvorfor

²⁰ Mrgbl. 5/11—1860.

²¹ Mrgbl. 20/12—60, 21/9—61 (politimester Morgenstjerne), 26/9—61 (R. Kierulf).

²² Mrgbl. 1/10—61.

*Øvregt. 2 B — med det vesle Nordregt. 7
til venstre.*

fortsatte lignende hyttebyer å gro opp like utenfor bygrensen av 1859, på Rodeløkka, Vålerenga og andre steder?

Hva de egentlig mente, de folkene som bodde i Ny York, vet vi ikke stort om. Sjølsagt var de med på å stille krav til kommunen om vannledninger og fortau. Men de var ikke skrivende folk, og vi finner ikke deres meninger i kildene. Bortsett fra en eneste av nybyggerne, en mann som Harald Meltzer snakket med i 1857:

Nej tænk Di, nu har jeg boet inde i Byen Di i en Baggaard i Vaterland Di i mange Aar Di, hvor en hverken har Sol eller Maane Di..., og hvor der var en Lugt, Di..., og Kjærring og Unger... var rent færdige til at sætte til Di. Derfor saa købte jeg denne Jordflækken for 30 Ss □ Alen Di, og saa begyndte jeg at bygge Di, og jeg som har havt mit Arbejde i en Kjælder om Dagen og mit Hus i et Hul om Natten, jeg er nu kommen ud i Guds frie Natur Di, og jeg Di, som ikke har hørt Gauken gale Di siden jeg som en liden Smaaagt drog hjemmefra Pladsen, jeg kan kanske komme til at ligge i min egen Seng til Sommeren og sige til Kjærring og Unger: Hører dere, der gol Gauken Kjærring og Unger.

Det samme huset, sett fra gårdsrommet. Syrinene i kroken til høyre skal være plantet av den første fru Thoresen, kona til han som bygde huset. Det var bedre plass til hage her før det ble behov for garasjer.

Vi kan selvfølgelig ikke vite hvor typisk denne ene mannen var for alle nybyggerne i New York, og ikke vet vi heller hvordan det gikk med ham og huset hans, om han fikk det ferdig, og om han greidde å betale på gjelda så han kunne beholde det. Men folketellingen av 1865 viser oss iallfall at de fleste av folkene i Ny York var innflyttere, og de hørte til slike befolkningsgrupper som gjør det rimelig å tenke seg at de stammet fra husmannsplasser — som Meltzers intervjuobjekt. For de aller fleste av dem var alternativet til å bo på Grünerløkka *ikke* å bo i gode murhus med velordnete gater inne i selve byen, men nettopp i kjellere og bakgårder og rønner i Vaterland, på Grønland og Enerhaugen eller i andre av de gamle og lutfattige forstedene.

Når så mange av dem som skrev i avisene og uttalte seg i kommunestyret, mente at forholdene i Ny York var særlig ille, kan det bl. a. henge sammen med at dårlige hus for arbeidsfolk blir vurdert så forskjellig etter sammenhengen: På en husmannsplass kan det være en romantisk hytte. Rønnene i Vaterland var kanskje maleriske — og iallfall var en vant til dem. Den flunkende nye bebyggelsen på Grünerløkka manglet all patina og all sjarme for tilfeldige besøkende.

De konkrete klagenes som ble reist, var i virkeligheten åpenbart overdrevne. Mye gjaldt simpelthen begynnelsesvansker i et nytt bysamfunn, prinsipielt av samme sort som vi kjenner fra drabantbyene i vår egen etterkrigstid. Sølete gater er snarest et kjennemerke for nye drabantbyer i sin alminnelighet, ikke et særmerke for Ny York omkring 1860. De mest veltalende klager over «søleriet i gater og kjellere» kom forresten høsten 1860, da det regnet mye mer enn normalt.²³

Om det ikke fantes vannledninger på Grünerløkka i de første årene, så var nok vannet i Akerselva og Torshovbekken ennå brukbart for de fleste formål, ikke verre enn det som ble brukt mange andre steder i utkanten av Kristiania. Ennå i 1880-årene kunne folk bruke vannet fra Akerselva til matlaging — om søndagen, når fabrikkene sto. Det hendte også at pionerene i Ny York laget vannledninger sjøl; på enkelte tomter var det åpenbart ikke umulig å få det til.²⁴

En innsender i Morgenbladet høsten 1860 forklarte helt riktig at de kravene som ble reist fra Grünerløkka, for en stor del var ganske

²³ Alfr. Sinding-Larsen, «Efter naadigst Befaling» (Kra. 1906), s. 102 ff.

²⁴ Kristian A. Jenssen i «St. Hallvard», bd. 16 (1938), s. 26. 19/11—58 ble det tinglyst en erklæring fra eieren av Øvregt. 9 (l. nr. 112 u) om at eieren av nabotomt Korsgt. 11 (l. nr. 112 s) skulle ha rett til vannledning «gjennem den Vandrende, som er lagt over min Grund».

Utsnitt av J.W.G. Næsers oversiktskart over Christiania fra 1861. Ved en feil er det her to gater som har fått navnet «Øvre Gade»; den lille tverrgata nederst i Markveien er Søndregate (se detaljkartet s. 212). Ny Yorks eneste brukbare forbindelse med byen gikk over (Nedre) «Foss Bro». For å komme til Trondhjemsveien og Nybrua måtte en over Torshovbekken, og der var ingen bru. — Legg merke til at både Christiania Seildugsfabrik (der driften begynte i 1858) og Sofienberg kirkegård (anlagt samme år) lå langt utenfor bebyggelsen i Ny York.

Øvregate 6 ble bygd av tømmermann Johan Olsen fra Enebakk — i en eller annen slags kompaniskap med den velstående bonden Martin Pedersen Veng fra hjembygda, han som siden kom til å eie en mengde gårder på Vålerenga. (Etter en oppmålingsforretning fra 1858 skal de to ha eid tomte i fellesskap). Johan Olsen undertegnet kjøpekontrakten med påholden penn, så han var vel ikke langt fra å være analfabet. Det hindret ikke at han gjorde det godt i byen — en tid. I 1870 kalles han «handelsmann», i 1871 «pantelåner», i 1872 «handelsborger». Dette var i høykonjunktur-år. Men i 1875, da «tidene» slo om, greidde han ikke å betale sine skatter, og huset ble solgt på tvangsauksjon. — Her var overbefolkningen omtrent den «normale» for bydelen i 1865: Gjennomsnittlig 4,0 beboere pr. værelse — eller 2,4 når kjøkkenene regnes med. Som vanlig ble det i stor utstrekning brukt åpne gruer til koking ennå i 1870-årene. En brannrakt fra 1879 nevner bare to kokeovner til åtte kjøkken.

nye krav: «For et Snes Aar tilbage tænkte Ingen paa Nødvendigheden af Kloaker, ligesaa lidt som på Nyttens og Behageligheden af ordentlige Fortouge. Byens første større Kloak blev anlagt i Aaret 1847.» Men nå var ønsket om slike ting blitt så sterkt at alle ville ha dem, selv de nye

GRÜNERLØKKA

Søndregate 2 ser idyllisk ut, like på nordsida av Ankerbrua. Men idyllen var nok ikke ublandet i 1865, da det bodde 24 mennesker her, fordelt på tilsammen fem værelser og tre kjøkken; to rom og to kjøkken var da i kjelleretasjen. — Det var en kjørekar Christian Monsen som begynte å bygge dette huset. Men han hadde satt seg i gjeld til Knud Graah, eieren av Voien Bomuldsspinneri, og måtte forlate huset før det ennå var ferdigbygd. Det ble så fullført i Graahs regi.

boligstrøkene som nettopp var innlemmet i byen. Og kommunen gjorde sitt beste for å tilfredsstille ønskene. Den samme innsenderen — som nok sto kommunens ledelse nær — fortalte at «ordentlige Veigrøfte» nettopp var anlagt på Grünerløkka. Både vannledninger og kloakker var besluttet, men leveringen av rør fra England var blitt forsinket, og beslutningen hadde derfor ennå ikke kunnet gjennomføres.²⁵

Forholdene i Ny York var selvfølgelig riktig dårlige, målt med vår tids mål. Men de var neppe verre enn i andre «forsteder», snarere bedre.

²⁵ Mrgbl. 5/11—1860.

Snekker Peder Christiansen, som kjøpte tomte Korsgt. 15 i 1857 og satte opp dette huset, var 40 år gammel, kom fra Nittedal og hadde bodd i Kristiania i fire år før han havnet i Ny York. Han var av dem som klarte byggingen bra, han ble boende i sitt hus i femten år og slapp tvangsauksjon. Huset var også mindre overbefolket enn de fleste andre. I 1865 var det seks «husholdninger» her; de hadde et helt kjøkken hver og tilsammen 13 andre rom. De var 29 mennesker, dvs. «bare» 2,2 beboere i gjennomsnitt pr. værelse (eller 1,5 hvis vi regner kjøkken som boligrom). Det var to leiligheter i hver etasje — inklusive loftet (hvor det er en kvist mot gata, i tillegg til de to vi ser på bildet). En branntakst fra 1879 forteller bl. a. at det var 13 kakkelovner i huset — altså én i hvert beboelsesrom. Men til de seks kjøkken var det bare én komfyr og én kokeovn; de andre har nok da klart seg med åpen grue eller peis.

Det var kravene til boliger og byregulering som holdt på å stige. *Hvor dårlig det allikevel var, kan vi finne noen «objektive» mål for: I 1865 var det i 15 tilfeldig valgte Ny York-hus gjennomsnittlig omtrent 1,6 «husholdning» pr. kjøkken og 3,8 beboere pr. værelse (eller 2,5 hvis vi regner kjøkken som boligrom. Jfr. s. 218.)*

Fra et annet synspunkt var likevel byggingen på Grünerløkka en mer tvilsom sak: Mange av dem som kjøpte tomt av Grüner og begynte å

Til alle de gamle husene hørte det nødvendigvis også uthus — først og fremst vedbuer og doer. Det var disse bygningene som minte Harald Meltzer om Potemkims kulisser (s. 210). Dette hører til Korsgt. 15. Etter branntaksten fra 1879 var det her bl. a. en rullebu.

bygge, måtte ganske snart gå fra sine eiendommer. I 1860 ga politimester C. Morgenstjerne en uttalelse om «Træbyerne paa Grünerløkken og Ahnefeldtløkken». Han mente «at det med de opbyggede Træhuse paa de nævnte Løkker tildels er gaaet saaledes til, at Arbeidsfolks Sparingsskilling er satte i de første Dele af Bygningerne, hvorefter man har søgt at hjelpe sig med Laan, der tilsidst er bleve umuligt at tilbagebetale, saa at Husene med Tab af Alt, hvad man havde sat i dem, er gaaede over i Spekulanter Hænder. De af Arbeidsklassen, der derimod have kjøbt allerede ferdige Huse paa nogenlunde gode Betingelser, have i Regelen derved lagt sig Noget til Bedste, da de med Orden og Sparsomhed have kunnet afse de ved Betalingsterminerne forfaldne smaa Beløb uden at ty til større Laan, der for denne Klasse som oftest er ruinerende». Stadskonduktør C. H. Grosch mente på samme måten at «de allerfleste» av dem som begynte byggearbeidene, måtte gå fra huset og tapte de pengene de hadde satt inn.²⁶

²⁶ Mrghl. 21/9 og 23/9—1861.

Tabell 1.
Tomtekjøpere 1856—58 og huseiere 1868 på Grünerløkka.
Fordeling på sosialgrupper.

	Grüners primære tomtekjøpere	Eiere av bebodde hus 1868
Håndverkere i byggefag: ¹ Mestres	1	2
Svenner og «arbeidere» ²	20	9
Uspesifisert ³	7	5
Andre håndverkere: Mestres	0	2
Svenner	3	2
Uspesifisert ³	3	3
Vognmenn og kjørekarer	7	8
Diverse arbeidsfolk ⁴	5	10
Større næringsdrivende og akademikere	1	4
Kjøpmenn o. l.	2	8
Underordnede funksjonærer	1	7
Diverse «småborgere» ⁵	1	2
Gardbrukere	0	2
	51	64

¹ «Byggefag»: Snekkere (inklusive møbelsnekkere, fordi disse ikke kan skilles fra bygningsnekkere), tømmermenn, murere.

² Samme personer omtales ofte dels som «tømmermenn», dels som «tømmerarbeidere»; delvis gjelder noe lignende for snekkersvenner. «Murarbeidere» (dvs. håndlangere) forekommer derimot ikke.

³ «Uspesifisert» betyr folk som bare kalles «snekkere», «skomakere» osv.

⁴ «Diverse arbeidsfolk» omfatter foruten de som kalles «arbeidsmenn», «dagarbeidere» o. l., også f. eks. gråsteinsmurere, fyrbøtere, bud o. l.

⁵ «Småborgere»: en «Sæbesyder», en korkefabrikant, en «gårdeier».

De som kjøpte tomt direkte av Hans Grüner er funnet i panteregistrene; yrkesbetegnelsene der er delvis supplert med opplysninger i oppmålingsforretningene i Oslo kommunes oppmålingsvesen i Trondheimsvn. 5. To kvinner blant tomtekjøperne er ikke regnet med, fordi det ikke fins opplysninger om deres yrke e. l. — Huseierne fra 1868 er funnet i «Christiania Byes Matrikul... i Aaret 1869», utarb. av A. Petersen (Chra. 1870); huseiere i disse gatene er tatt med: Søndre, Lerfalds-, Torvebak-, Kors-, Stølmager-, Nordre, Helgesens, Nedre, Øvre, Markvn., Thv. Meyers. 18 menn med uoppgitt yrke og 7 kvinner er utelatt.

I hvilken utstrekning disse uttalelsene var riktige, kan vi få et visst inntrykk av om vi undersøker litt nøyere hva slags folk det var som kjøpte tomter av Hans Grüner — og hvem som eide husene noen år senere. Tabell 1 gir en oversikt over disse forholdene.

De som i første omgang kjøpte tomter i Ny York, tilhørte alle sammen enten «småborgerskapet» eller arbeiderklassen — med det eneste lite vesentlige unntaket at interessentskapet for Akerselvns Klædesfabrik kjøpte en enkelt tomt. Jamt to tredjeparter av alle kjøperne var håndverkere; og av dem tilhørte 15 snekkerfaget, 7 gjorde tømmermannsarbeid og 6 var murere — mens bare ganske få arbeidet utenfor byggefagene. Av alle disse håndverkerne er det bare en eneste som med sikkerhet kan kalles «mester»; det store flertall av dem var enten svenner, eller «arbeidere» som ikke hadde gjennomgått noen fullstendig læretid. De andre tomtkjøperne hørte hjemme i samme sosiale nivå som håndverkerne — fra dagarbeidere oppover til vognmenn, en høker og en «trelasthandler» (som ikke kom til å bygge på sin tomt).

De fleste av disse primære kjøperne ble imidlertid borte fra bildet nokså snart. Av alle de første kjøperne ser det ikke ut til å være mer enn fjorten stykker som ennå i 1868 satt med eiendom i den samme bydelen — ikke stort mer enn fjerdeparten. (*Litt fler kan det være, siden det er noen som ikke med sikkerhet kan identifiseres.*) Og blant disse fjorten er det enda regnet med fem stykker som hadde en annen eiendom i Ny York i 1868 enn den de kjøpte av Grüner. Det foregikk med andre ord en meget rask omsetning av tomter og hus i den første tiårsperioden. En del av de primære kjøperne var naturligvis døde før 1868, men de fleste hadde solgt eiendommene. *Hvorfor* de solgte, kan vi ikke alltid vite. Når en tømmermann eller en snekker selger et hus kort etter at han har bygd det, er det ofte uråd å vite om han har gjennomført en vellykket byggespekulasjon — eller om han hadde ment å bygge hus for seg sjøl og sin familie og har måttet gi det opp med større eller mindre tap.

Iallfall førte de mange salgene til en viss sosial forskyvning blant huseierne på Grünerløkka. Blant de primære kjøperne var over halvparten håndverkere i byggefagene; i 1868 hørte bare fjerdeparten til den gruppen. Til gjengjeld var det i 1868 flere arbeidsfolk fra andre

Stølmakergata 3, på hjørnet av Øvregate, var nok en av de mest verdifulle gårdene i Ny York. Det ser ut som en murgård, men er i virkeligheten en laftet tømmerbygning med halv-steins «Muurbeleg». I 1879 ble den branntaksert så høyt som til kr. 22 000. Gården er bygd av hoker Ferdinand Christiansen, som hadde både butikk og bakeri i kjelleren. I 1879 var den moderne utstyrt, bl. a. med seks gassbluss — rimeligvis i bakeriet og butikken. Det var også bedre utstyr til koking enn i de fleste andre gårdene: to koksover og fire komfyrer — for tilsammen åtte kjøkken. Overbefolkningen var heller ikke så stor som vanlig i Ny York.

yrker som hadde kjøpt hus på Grünerløkka — og framfor alt var det blitt mange flere av «småborgerne» utenfor håndverket: småkjøpmenn og pantelånere, funksjonærer fra toll- og postvesen og fra privat næringsliv osv.

Blant de primære kjøperne var nok iallfall over to tredjeparter folk av «arbeiderklassen» — når vi regner håndverkssvennene dit. Blant

Den samme gården sett fra gårdsrommet. Her inne var det i forrige århundre bl.a. plass til stall for tre hester.

huseierne i 1868 var det mindre enn halvparten som rimelig kunne regnes til den klassen.

Det ser ut til å være gode grunner for politimester Morgenstiernes oppfatning, at temmelig mange av dem som begynte byggearbeidene, måtte gi fra seg ferdige eller halvferdige hus med stort tap. Ikke desto mindre står det fast at det i 1850- og 60-årene fantes en ganske tallrik gruppe innenfor det vi må regne til Kristianas arbeiderklasse, som var så pass velstilt at de iallfall kunne *håpe* på å skaffe seg eget hus — og som ble regnet for å være kredittverdige et godt stykke på vei. Ialffall blant svenner og arbeidere i bygningsfagene var det atskillige slike folk. Arbeidsutvalget innenfor den kommunale reguleringskommisjon sa i 1860: «En særdeles stor Del af Christiania Arbeids-

Tabell 2.
Folketall på Grünerløkka 1865.

	Antall	
	Bebodde hus	Innbyggere
Søndregate	5	97
Lerfaldsgaten	3	65
Torvebakgaten	5	103
Korsgaten	17	570
Stolmakergaten	17	384
Nordregate	10	204
Nedregate	5	188
Øvregate	5	170
Markveien	6	109
	73	1890

¹ Se note 3 til tabell 1 (s. 230).

² Herunder 5 formenn og «mestre» ved fabrikker.

³ Herunder også «kurvekoner» osv. — idet oppgavene ikke gjør det mulig å skille systematisk mellom forskjellige slags «handlende.»

Kilde for både tabell 2 og 3 er primærmaterialet fra folketellingen av 1865, i Riksarkivet.

klasse har Lyst, Evne og Villie til at anskaffe sig egne Boliger.»²⁷ Dette var kanskje å ta litt for hardt i, men det *fantas* iallfall et «arbeideraristokrati» med en slik evne. Og for en stor del kan vi oppfatte byggevirksomheten i Ny York som et uttrykk for denne gruppen. Den minner oss om at «arbeiderklassen» i 1850- og 60-årene — like lite som i noen annen periode — var en *ensartet* masse.

Men hvordan var det mulig for svenner og arbeidsfolk å få råd til å bygge hus? En håndverkssvenn måtte være både dyktig og heldig om han skulle nå opp i 200 spd. i årsinntekt — selv om det kunne forekomme sjeldne unntak helt opp til 300 spd. Vanlige bra, utlærte ar-

²⁷ Mrgbl. 21/9—1861. «Reguleringskommissionens forberedende komite» besto av Oluf N. Roll, R. Kierulf og L. Meyer. Uttalelsen er datert 1/11—1860.

T a b e l l 3.*

Beboere på Grünerløkka i eget yrke, fordelt på yrkesgrupper. 1865.

	Menn	Kvinner
Håndverk: Mestres	4	
Svenner	103	
Arbeidere	37	
Læregutter	3	
Uspesifisert ¹	26	
Arbeidere ved fabrikker, møller, mek. verkst. o. l. . . .	100	74
«Arbeidsmænd», gråsteinsmurere, pakkhusarb. o. l. .	90	
Bryggearbeidere	6	
Sjømenn	6	
Arbeidere i jord- og februk	7	4
Syersker, vaskepiker, bakstekoner		20
Vognmenn og kjørekarer	14	
Offentlige og private funksjonærer ²	25	
Handlende ³	21	4
Huseiere	2	3
Diverse	16	9
	460	114

* Noter på foregående side.

beidsfolk tjente noe omkring 100 daler om året.²⁸ Hvordan kunne de da greie å kjøpe f. eks. et halvt mål tomt for over 300 spd. — etter den vanlige prisen på 30 skilling pr. kvadratalen, som ble gjennomført ved nesten alle Grüners salg; og deretter investere minst like mye i selve huset — somme tider det flerdobbelte?

De trengte ikke en kontant skilling for å kjøpe tomte. Den ble praktisk talt alltid betalt med en pantobligasjon til Grüner.

²⁸ Noen lønnsstatistikk for 1850- og 60-årene fins ikke. Brukbare opplysninger, særlig om håndverksfagene, er likevel gitt i «Betænkning ang. Chra. Fattigvæsen», trykt som kommunal «Sag No. 3 (1873)». Jfr. også Eilert Sundt, «Om Husfliden i Norge» (Kra. 1867—68), s. 250—258, 265 ff; og samme, «Ang. Fattigbefolkningen i Chra.» trykt som kommunalt «Dok. No. 5», 1870), s. 101 f.

Bakbygningen i Stolmakergt. 17 har nok vært forandret mange ganger. Den er bygd av utmurt bindingsverk. En annonse i «Morgenposten» for 26. juli 1861 forteller om at det foregikk melkesalg her, og uthuset var da naturligvis fjøs. Folketellingen av 1865 forteller likevel ikke om andre husdyr her enn to hester — som tilhørte en vognmann som bodde i gården. Men branntakster for 1879, 1882 og 1891 opplyser stadig om at bindingsverksbygningen har fjøs for ni eller ti kuer. Senere var det igjen stall. Og en branntakst fra 1926 viser at det da var ombygd til verksteder — som det ennå er.

Vanligvis skulle obligasjonen avbetales på 15 år, og renten var alltid 4 %. I de første årene ville da allikevel renter og avdrag komme opp i over 30 daler bare for tomta. Og det var deretter at de egentlige vanskene begynte. Noen samtidige kilder antyder litt om problemene.

Harald Meltzers intervjuobjekt fortalte f. eks. at han bygde et hus for tre familier, altså et av de mindre. Det hadde kostet ham 250 spd. — sikkert uten at tomta er regnet med — og det var ennå ikke ferdig. Nå hadde han imidlertid ikke mer penger, og han kunne ikke få lån. «Derfor maatte han holde sig til sine egne to Arme». Det kunne vel gå bra, hvis han alt hadde skaffet seg det vesentligste av de materialene han trengte, og hvis han hadde hatt den nødvendigste hjelp der hvor han ikke kunne greie seg alene. I andre tilfelle kunne en slik «bygg-herre» som hadde nådd slutten av sine egne resurser, alliere seg med andre. En innsender i Morgenbladet i 1858 fortalte fra Grünerløkka at husene ikke bare så besynderlige ut, men de ble også ofte eid i «et ligesaa besynderligt Fællesskab, da en har fæstet Grunden, en Anden har leveret Tømmeret, en Tredje Snekkerarbeidet o.s.v.»²⁹ Slike kompaniskap fikk nok sjelden uttrykk i formelle, tinglyste avtaler, så det lar seg knapt konstatere hvor vanlige de var; men skildringen ser iallfall sannsynlig ut. En lignende framgangsmåte for å slippe med små kontantutlegg er det kanskje som lever i familietradisjonen om

²⁹ Mrgbl. 29/9—1858. I virkeligheten var det neppe noen som «festet» tomtene, de ble alltid kjøpt.

Fra gata ser husene i Stolmakergata nokså ensartet ut; men bak kulissene er det atskillig variasjon. Dette er en bakbygning fra nr. 10. Tomtene ble i mange tilfelle svært godt utnyttet alt i «Ny York-tida». I denne gården var det f. eks. i 1865 også uthus til en hest, to sauer og en gris.

at tømmeret i Øvregate 2 B kom fra Hadeland, der byggherren Peder Thoresen også hørte hjemme; han har vel fått tømmeret på gunstige vilkår derfra.³⁰

Hvordan vi enn tenker oss byggearbeidet, må vi imidlertid regne med at de folkene det dreier seg om, har hatt en del «spareskillinger» å sette inn. Tross lave lønninger var det naturligvis mulig å spare noe, iallfall for en svenn uten forsørgelsesplikt. Når en ulært arbeider tjente omkring 100 daler og måtte greie seg med det, kunne jo en svenn som tjente det dobbelte, legge noe til side, hvis han var forsiktig. Dessuten kan vi vel tenke oss at det har vært en viss kapitaltilgang fra bygdene til denne byggevirksomheten. Noen av svennene og andre arbeidsfolk i Kristiania var sikkert sønner på sjøleiene gardsbruk. Ved arveskifte fikk da de sønnene som ikke overtok garden, en arv i andre verdier. Mange penger har det sjelden dreid seg om: Sønner fra store gardar havnet neppe på Grünerløkka; og odelsgutten fikk dessuten vanligvis garden etter svært lav takst. Men det skulle jo heller ikke mange hundre daler til, før det monnet godt i Ny York.

Likevel var sikkert de fleste av dem som bygde hus på Grünerløkka, nødt til å stifte en god del gjeld i tillegg til pantobligasjonen til Grüner; og som oftest ble det nok dyrere penger enn de fire prosentene. Det er for så vidt lett å forstå at det ble atskillige som måtte gi opp — enten det endte med tvangsauksjon eller formelt «frivillige» salg.

³⁰ Se note 17.

GRÜNERLØKKA

Korsgata 6 var kanskje den første kroen på Grünerløkka. Det var snekkersvenn Edvard Wold som kjøpte tomte her i 1856 og begynte å bygge. Men alt året etter solgte han tomte og «den paa samme opførte Bygning med tilliggende Kjeglebane». En kjeglebane var neppe til rent privat forlystelse, men hørte naturlig sammen med et eller annet slags bevertningssted. Det Edvard Wold bygde, kan bare ha vært en liten begynnelse til de store bygningene vi ser på bildet; han fikk bare 393 spd. for det hele, mens det alt i 1858 ble solgt videre for 2000 spd. — Som i atskillige andre av gårdene fra Ny York er den gamle vannpumpa her ennå i bruk. Men i de fleste husene er det for lenge siden innlagt vann; de første fikk det visst i 1870-årene. (En branntakst for Korsgt. 12 f. eks. viser at det der var innlagt vann i 1874, og det var da nokså nytt.)

Men de som klarte seg, og som ikke hadde urimelig dyre lån, må ha kunnet gjøre bra forretning ut av sine hus. De fikk iallfall svært mange leieboere. Vi har alt sett overbefolkningen i Øvregt. 2 B (s. 218) som et eksempel på dette, og det var ikke noe ekstraordinært ved situasjonen der. I 1865 finner vi forbløffende mange mennesker enten vi ser på det vesle Søndregt. 2 med 24 beboere fordelt på fire «husstander»; eller på det store Nordregt. 5, der det var 15 husstander med tilsammen 84 mennesker. Tabell 2 viser at det var gjennomsnittlig omtrent 26 mennesker i hvert hus i Ny York i 1865.

Det er rimelig at det måtte være lett å leie ut hus i 1860-årene. Kristiania var inne i en kraftig vekstperiode, bybefolkningen ble omtrent fordoblet fra 1845 til 1865.³¹ En følge av dette var naturligvis stigende husleier. Omkring 1870 ser det ut til at en håndverkssvenn som ville ha et noenlunde skikkelig rom og eget kjøkken, måtte betale ca. 36 spd. om året. Og for et kammers med adgang til et kjøkken som også ble brukt av andre, måtte en gi 22—24 spd.; det gjaldt selv «Huller» for «den simpleste Arbeider».³² Da Ny York ble bygd, lå leiene noe lavere, men det stigende leienivået gjorde det selvfølgelig fristende å bygge, for den som var i stand til det: han ville slippe sjøl å betale leie til andre, og han kunne regne med å få bra inntekter av alt det husrom han på noen måte kunne unnvære.

Ser vi på hva slags folk det var som leide seg inn i Ny York (tabell 3), vil vi finne at det grovt sett var folk fra samme sosiale lag som huseierne: arbeiderklassen og småborgerskapet; men der er også nyanser i bildet.

Av de 460 menn (og gutter) som hadde eget yrke i Ny York, var godt over tredjeparten knyttet til håndverket — helt overveiende som svenner. Dette forholdet er uttrykk for en interessant fase i håndverkets sosiale historie. Det ser ut til at den gamle «håndverkerstand» omkring

³¹ Folketallet i 1845 var 25 677, i 1865: 57 382. I mellomtida var ca. 10 000 mennesker innlemmet i byen ved utvidelsen av 1859; men av disse 10 000 var en meget stor del nykommere siden 1845. Det er derfor sannsynligvis litt for svakt å si at «bybefolkningen» ble fordoblet i 20-års-perioden.

³² Se «Betænkning ang. Chra. Fattigvæsen», kommunal «Sag No. 3 (1873). Her har 4 håndverksmestre, 1 kjøpmann og 1 fattigforstander gitt oppl. om husleiene.

midten av 1800-tallet i mange fag holdt på å bli sprengt i to sosiale grupper: mestre og svenner. Svensnene kunne ikke lenger regne med å bli mestre med tida. Det lot seg da ikke lenger opprettholde at en svenn skulle være ugift og bo i mesters husholdning. Det nye forholdet viste seg altså nettopp tydeligst i *det* at svensnene flyttet bort fra mestrene og innrettet seg med egen familie i egne leiligheter eller egne hus, ofte i andre bydeler enn der mestrene bodde. I 1865 var det f. eks. bare i unntakstilfelle at mursvenner og snekkersvenner bodde hos sin mester, mens det ennå var vanlig blant skomakere, bakere, smeder. Det er da sannsynligvis mer enn et tilfelle at vi på Grünerløkka blant de 103 håndverkssvensnene finner hele 27 snekkersvenner og 17 mursvenner — mens vi finner forholdsvis få skomakersvenner (som ellers var den største håndverkergruppen i byen).³³

Sprengingen av håndverkerstanden et et viktig fenomen i vår historie. Det var f. eks. svenner som hadde revet seg løs fra mestrene — eller var skjøvet vekk fra dem — som ble pionerer for arbeiderbevegelsen i 1870-, 80- og 90-årene. De mange håndverkernes på Grünerløkka står som et uttrykk for dette viktige trinnet i håndverkerhistorien.

Men det var omtrent like mange mannlige industriarbeidere som håndverkssvenner på Grünerløkka i 1865. Her kommer dessuten også kvinnene inn: To tredjeparter av alle «yrkeskvinnene» arbeidet i fabrikker. (For 27 menn og 31 kvinner er det oppgitt at de arbeidet på Seildugsfabrikken; men i svært mange tilfelle er det ikke nevnt hva slags fabrikk vedkommende var knyttet til.)

Slutten av 1840-årene og 1850-årene er jo første avsnitt av den industrielle revolusjon i Kristiania. Folketellingen viser at det bodde forholdsvis *langt* flere industriarbeidere på Grünerløkka enn i storparten av byen ellers. Det var dessuten industriutviklingen mer enn noe annet som kalte fram den veldige innflyttingen som er bakgrunn for befolkningsveksten og dermed for nybygger-virksomheten. For så vidt står Ny York som et monument over vår begynnende industrialisering.

Men det er verd å notere at det ikke fantes en eneste industriarbeider hverken blant dem som kjøpte tomt av Grüner eller blant huseierne

³³ Det som her er sagt, bygger på en analyse av folketellinger — bl. a. den fra 1865 — som jeg vil redegjøre nærmere for i en annen sammenheng.

i 1868. Det behøver ikke å bety at industriarbeiderne økonomisk var dårligere stilt enn håndverkerne. Det kan like godt henge sammen med at industrien for størstedelen ennå var så ny at arbeiderne ikke var blitt fast knyttet til bedriften og stedet, så de rimelig kunne begynne å bygge hus. De visste vel heller ikke hvor *varig* industriarbeidet skulle bli. Den fabrikken som beskjeftiget flest folk fra Grünerløkka, Seildugsfabrikken, var ikke satt i drift før 1858, og folkene der hadde alt opplevd en lang stans i 1860—61 på grunn av brann. Industriarbeiderne var dessuten for en stor del svært *unge*: femteparten av alle «mennene» i industriarbeid var 20 år eller yngre, og atskillig over halvparten var 30 år eller yngre. En god del av disse fabrikkguttene bodde hjemme hos foreldre, som i regelen hadde et annet yrke. Blant håndverkssvennene var det på den annen side ikke mer enn en drøy tredjepart som var 30 år og yngre, og det hendte nesten aldri at de bodde hos foreldrene.

Blant de litt eldre industriarbeiderne var det dessuten en hel gruppe på 13 møllearbeidere som bodde samlet i en enkelt gård, Korsgata 3; den tilhørte Hans Grüner og var bolig for arbeiderne ved Kongens mølle. De som bodde der, hadde vel liten oppfordring til å bygge for seg sjøl, det ville iallfall sikkert falt dyrere for dem.

Byene i det «før-industrielle» samfunn var først og fremst sentrer for administrasjon og omsetning, embets- og handelsbyer. Den produksjonen som foregikk der, var vesentlig knyttet til de små enhetene, der en håndverksmester sammen med en svenn eller to og kanskje en læregutt levde i nært arbeids- og boligfellesskap. De norske byene som lå ved elver, kunne dessuten ha noe produksjon ved vannsager og møller.

I 1850- og 60-årene hadde Kristiania ennå sterkt feste i dette gamle samfunn. *Industri*-byen var ikke stort mer enn en kime.

Det interessante ved Ny York på Grünerløkka er at denne bydelen fra begynnelsen av nesten helt ut hørte til den *nye* samfunnstypen — tallmessig dominert av håndverkssvenner som var løsrevet fra fellesskapet med mester, og av industriarbeidere. Ny York kom på den måten ikke bare til å skille seg fra vestkanten; men også fra de gamle

forstedene lenger nede ved Akerselva, der bordtomtenes og bryggenes arbeidere — utenrikshandelens arbeidere — var den mest karakteristiske gruppen, ved siden av dem som bare var «fattige».

Ny York ble dermed en ny sort arbeiderstrøk — det eldste som representerte den nye typen noenlunde rendyrket.

Sagene, der det var forholdsvis langt flere fabrikkarbeidere, hadde tross alt *noe* tradisjon fra den gamle sagbrukstida. Rodeløkka, Kampen og Vålerenga begynte først å gro for alvor da den første fasen på Grünerløkka var slutt. Sett i en slik sammenheng var Ny York saktens et studium verd.

THV. MEYERS UTPARSELLERING

For Hans Grüner, som prøvde å gjøre penger ut av de store jordene under Nedre Foss, ble situasjonen helt forandret fra 1. januar 1858; «thi med Indførelsen af Murtvangen forsvandt hans Adgang til at faa solgt videre tomter.»³⁴ «... , hvor Afsætningen før gik raskt fra Haanden [kan der] nu ikke sælges en Tomt, medens Grundeierne udenfor Byen sælger Tomter, der tidligere vare uden al Værdi, til høie Priser.»³⁵

Det var imidlertid ikke på noen måte klart at de strenge bestemmelsene om murtvang skulle bli stående. Det later til at reglene var kommet litt tilfeldig: Da selve byutvidelsen skulle gjennomføres, var byens myndigheter så opptatt av forholdet til Aker at de ikke fikk tid til å tenke nøyere igjennom slikt som hørte under «Byens indre Politi».³⁶ Alt i mai 1858 diskuterte byens representantskap forandringer i bestemmelsene.³⁷ Året etter tok fattigkommisjonen saken opp, med den begrunnelse at murtvangen førte til dyrere leier og bolignød. Dermed begynte en meget inngående og langvarig kommunal behandling av «Muurgrændsesagen».³⁸ De som ville ha tillatelse til trebebyggelse, anførte både det rent liberalistiske prinsipp «at Friheden til selv at vælge det Material, hvoraf man vil bygge, er en naturlig Ret, og at enhver Indskrænkning i denne Ret medfører Forstyrrelse i Forholdenes naturlige Udvikling»³⁹ — og en filantropisk motvilje mot «at den arbeidende Klasses Logis ved vilkaarlige Foranstaltninger er bleven ubilligen fordyret.»⁴⁰ Blant mange andre hensyn spilte sann-

³⁴ O. J. Broch i Kra. representantskapsmøte 27. sept. 1861 (Mrgbl. 1/10—61).

³⁵ Mrgbl. 4/12—1860.

³⁶ Slik forklarte A. M. Schweigaard saken i representantskapsmøte 27. sept. 1861. (Mrgbl. 3/10—61).

³⁷ Mrgbl. 12/5—58.

³⁸ Dokumentene er publisert i Mrgbl. 21/9—3/10—1861.

³⁹ Mrgbl. 4/12—1860.

⁴⁰ Mrgbl. 25/9—61.

Murgården bakom Stolmakergt. 5 ligger litt friere og lysere enn de fleste bakgårder. Den er bygd omkring 1870. Det er ikke svære greiene: ett rom og kjøkken i hver etasje. Men iallfall i 1884 — og sannsynligvis fra begynnelsen av — var det innlagt vann med kran og vask på hvert kjøkken.

synligvis også rent økonomiske interesser inn, hos tomteeiere som gjerne ville selge til arbeidsfolk.⁴¹

De fleste av de mest kjente kommunale ledere ønsket å tillate trebebyggelse — i større eller mindre omfang. I argumentasjonen var de tydelig overlegne. *Mot* trebebyggelsen var det vesentlig hensynet til brannfaren som ble anført — men den kunne jo også begrenses ved regler om avstanden mellom husene eller husklyngene. Det må likevel ha vært ganske sterke interesser som følte seg tjent med murtvengen, siden de stadig greidde å hindre forandringer. Harald Meltzers intervjuobjekt i Ny York i 1857, han som sjøl bygde tømmerhus, var f. eks. vel tilfreds med at fortsatt trebebyggelse skulle bli forbudt; for da ville det bli slutt med byggingen i det hele, og han og andre huseiere kunne regne med høyere leier. Denne mannen på Grünerløkka hadde

⁴¹ Se f. eks. Mrgbl. 2/10—1861 (Frølich).

Etterat murtvengen var trådt i kraft, begynte det enkelte steder å gro opp murhus bakom de gamle tømmerhusene i Ny York. Denne bakbygningen i Stolmakergt. 12 var ny ved en branntakst i 1876.

sikkert ingen innflytelse på de kommunale autoriteter. Men gårdeiere som satt i bystyret, kunne saktens tenke på samme måten, selv om de nødvendig snakket høyt om det.⁴²

Hans Grüners interesse i saken var iallfall helt klar, og han la heller ikke skjul på den. Sommeren 1860 prøvde han — gjennom sin representant, overrettssakfører Carl Michelet — å legge et visst press på kommunen. Han tilbød å gi avkall på en erstatning han hadde krav på fordi kommunen la vannledning over hans grunn. Men til gjengjeld ville han oppnå to ting: At kommunen skulle bygge vei fra Nybrua oppover Grünerløkka (den veien som er blitt til Thv. Meyers

⁴² Tankegangen skinner visst igjennom f. eks. hos Joh. P. Olsen i representantskapsdebatten. (Mrgbl. 27/9—1861).

gate), og «at der udvirkes Tilladelse til at bygge af Træ paa bemeldte Eiendom.»⁴³

Grüners og Michelets aksjon førte ikke fram — like lite som kommunens komitéinnstillinger og representantskapsdebatter. Ved representantskapsmøtet 27. september 1861 ble samtlige forslag forkastet, og saken ble skrinlagt i noen år. På Grünerløkka var murtvangen dermed fastslått for alltid.

Før dette var avgjort, hadde likevel Hans Grüner solgt det meste av sin eiendom. Kjøpekontrakten er datert 12. november 1860, og handelen trådte i kraft straks (selv om skjøtet først ble utstedt — og tinglyst — 9. desember 1861). Kjøperne var grosserer Thorvald Meyer, en av byens største forretningsmenn, og overrettssakfører Carl Michelet, som hadde vært Grüners representant ved utparselleringen av Ny York og på andre måter. Det strøket som ble solgt, var hele den nåværende Grünerløkka, bortsett fra det som var utparsellert før i Ny York.

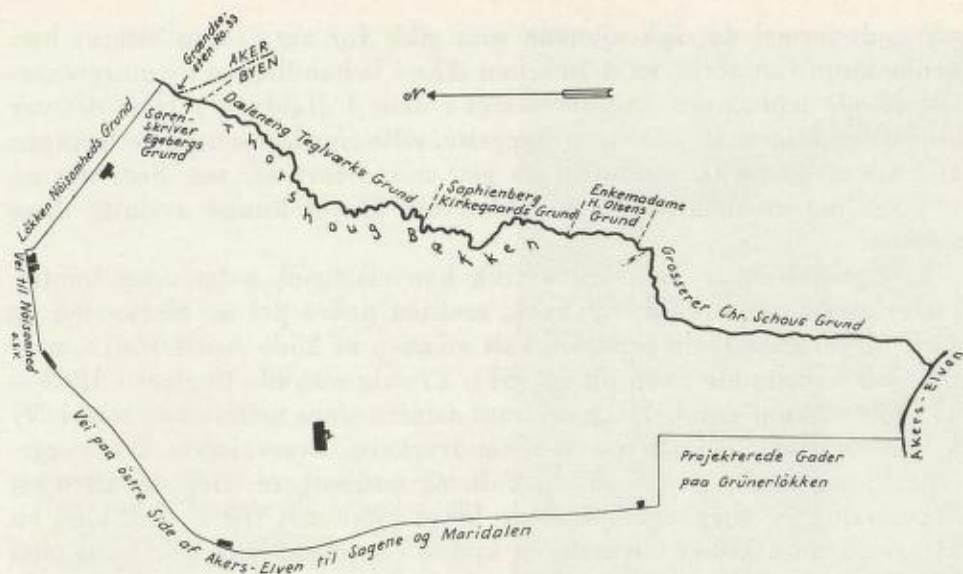
Hele området var oppmålt alt i november 1858, og et kart fra dengang viser grensene. Fra Akerselva ved Nybrua fulgte delet langs Torshovbekken helt opp til bygrensa av 1859. Denne bekken kan vi nå følge så noenlunde om vi går Thv. Meyers gate opp til Schous plass — der dannet bekken en dam; videre rundt plassen, Toftesgate langs Sofienberg kirkegård, og Kjøbenhavngata langs Dælenenga idrettsplass. Om trent ved hjørnet av Kjøbenhavngata og Verksgata forlot endelig grensa for Grünerløkka Torshovbekken og skrådde mot nordvest til den støtte på det som dengang var veien til løkken Nøisomhed, og som svarer forholdsvis godt til Sannergata i dag. Grensa fulgte så denne veien vestover til «Sannergården» — ved hjørnet av den nåværende Thv. Meyersgate. Derfra gikk delet etter den veien som førte langs østsida av Akerselva mellom Kristiania og Sagene — d. v. s. den nåværende Øvrefoss og Fossveien. Endelig rundt Ny York, etter Nordregate og Markveien, til Akerselva.⁴⁴

Selve Nedre Foss gård og mølle ligger jo mellom Akerselva og Fossveien, altså utenom det oppmålte området; dette beholdt Hans Grüner

⁴³ Mrghl. 20/3—1862.

⁴⁴ «Kart- og oppmålingsforretningen» fins i Oslo oppmålingsvesen, protokoll no. 6, fol. 368 A.

GRÜNERLØKKA

Grünerløkka, etter oppmålingskart fra 30. november 1858 (Protokoll No. 6, fol. 368 A, i Oslo oppmålingsvesen.) De «projekterede Gader» er det område som Hans Grüner alt hadde utparsellert i «Ny York». Praktisk talt hele det oppmålte området (960 175 kvadratalen) ble solgt til Thv. Meyer og Carl Michelet i 1860.

og ble boende der i mange år. Før salget til Meyer og Michelet hadde Grüner dessuten solgt en tomt av det oppmålte området til Christiania Seildugsfabrik, og endelig forbeholdt han seg sjøl to mål øst for Fossveien. Men ellers gikk hele området med i handelen, omtrent 380 mål, praktisk talt uten noen som helst bebyggelse. Kjøpesummen var 35 000 spd. — dvs. omkring $4\frac{1}{2}$ skilling pr. kvadratalen, til sammenligning med de 30 skilling kjøperne i Ny York hadde gitt. Oppgjøret skjedde ved at Meyer og Michelet overtok hele den gjelda som hvilte på eiendommen, 34 250 spd., og ga «sit Bevis» for 750 spd. For Hans Grüner ser det ikke ut til å ha vært noen strålende forretning.

Men kanskje forretningen også var en skuffelse for kjøperne. Høsten 1860, da handelen ble sluttet, var det ennå god grunn til å tro at murtvungen på Grünerløkka ville bli opphevet. Thorvald Meyer var sjøl medlem av kommunebestyrelsen og av reguleringskommisjonen, så han

var godt inne i de diskusjonene som gikk for seg. (Men etterat han hadde kjøpt Grünerløkka deltok han ikke i behandlingen av murgrense-saken, «da han ansaa sig interessert i dens Udfald».⁴⁵) Hvis det var blitt tillatt å fortsette med trebebyggelse, ville rimeligvis utparselleringen av store deler av Grünerløkka ha gått nokså fort for seg. Som det nå ble, tok det en mannsalder før Thorvald Meyer kunne avslutte disse salgene.

I begynnelsen av 1860-årene fikk han riktignok solgt noen tomter i kvartalene like øst for Ny York, mellom nedre del av Markveien og Thv. Meyersgate (som først ble kalt «Gaden af 25de April 1861», men fikk sitt nåværende navn alt i 1864). 27 salg som ble tinglyst i 1862—63 viser at kjøperne her var omtrent samme slags mennesker som i Ny York: Omtrent halvparten var håndverkere, overveiende fra byggefagene; og ellers var det arbeidsfolk og småborgere. Det var bare ett lite innslag av «byggespekulanter» blant kjøperne, for så vidt som en bylege og en arkitekt i fellesskap kjøpte en forholdsvis stor tomt med tanke på videre utparsellering.

Det kan hende at mange av dem som kjøpte i disse årene, ennå ikke var klar over at murtvangen var blitt permanent. Iallfall var det atskillige av dem som ikke greidde å få satt opp hus på sine tomter i de første årene. Det som ble solgt i 1860-årene, ble for en stor del ikke bebygd før i 70-årene. Og fra 1864 til 1868 stoppet tomtosalgene praktisk talt opp — bare åtte salg ble tinglyst i de fem årene.

Det er mulig at denne utviklingen tok motet fra Carl Michelet (som var byens politimester fra 1863). Høsten 1869 solgte han iallfall sin andel i Grünerløkka for 20 000 spd. til Thorvald Meyer, som altså deretter var ene-eier av de store tomtarealene som ennå var usolgt.

Men nettopp ved den tida da Michelet trådte ut, begynte en ny bølge av tomtosalg. Fra 1869 til 1874 solgte Thorvald Meyer 47 tomter til 56 kjøpere; i mange tilfelle var flere kjøpere sammen om en handel, og på den andre siden var det enkelte kjøpere som dukket opp på flere kanter. Det som nå ble solgt var først og fremst strøket fra Ny York oppover til Olaf Ryes plass og omkring Sofienberggata og Grünersgate. På disse tomtene ble det også i stor utstrekning bygd hus — murgårder

⁴⁵ Mrgbl. 29/9—1861. Jfr. 25/9 s. å.

Korsgata 30 var en av de tomtene Thv. Meyer og Carl Michelet fikk solgt alt i 1862 i kvartalet mellom Markveien og Thv. Meyersgate. Det ser ut til at mursvenn J. Fr. Bergersen greidde å få bygd dette huset ganske fort etterat han hadde kjøpt tomten.

— i 70-årene. Dertil kom at det nå begynte å gro opp murhus innenfor det gamle Ny York, enten ved at trehusene ble revet ned, eller ved at ubrukte stykker av tomtene ble bebygde. De arealene som var solgt i 1860-årene, ble også for en stor del tatt i bruk i denne perioden. I løpet av første halvpart av 1870-årene ble med andre ord Grünerløkka stort sett utbygd opp til og med Grünersgate, og bebyggelsen fikk langt på vei det preg den har ennå i dag. Noen gårder ble også reist lenger oppe på Løkka.

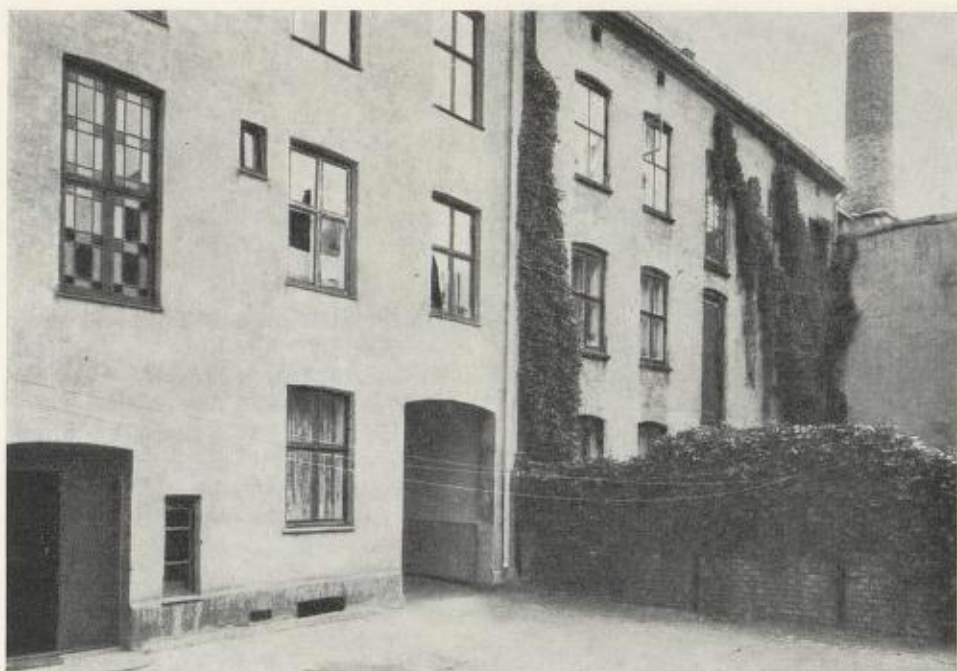
Utenom dette solgte Thorvald Meyer i de samme årene også et stort område på den øvre delen av Grünerløkka, minst 50 mål, som gikk til teglverkseier H. L. Juell, overrettssakfører H. A. Juell og murmester Johan Juell. Det var denne familien som eidde «Juelleverket» eller Dælenengens Teglverk, like øst for Torshovbekken ovenfor Sofienberg kirkegård. Det arealet de kjøpte, støtte like inntil verkets eiendom. Noen nevneverdig byggevirksomhet ble det ikke her oppe på atskillige år ennå — og en god del av eiendommen gikk med tida til Kristiania

Den nedre delen av Thv. Meyersgate er helt preget av 60- og 70-årenes tre-etasjes Nr. 77 — til venstre her — var visstnok ferdig i 1869, nr. 79 (til høyre) i begynnelsen av 70-årene.

kommune, til anlegget av Dælenenga idrettsplass. Familien Juell fikk kjøpt for en svært rimelig pris pr. mål. Men disse salgene alene innbrakte likevel Thorvald Meyer over 22 000 spd., dvs. bortimot to tredjeparter av det han hadde gitt for hele Grünerløkka tolv—tretten år før; og det arealet han solgte til Juell'ene var ikke mer enn omtrent sjuendeparten av hele Grünerløkka. Det er klart at tomtehandelen nå hadde utviklet seg til en meget stor forretning for Thorvald Meyer. I motsetning til Hans Grüner og Carl Michelet hadde han hatt råd og gitt seg tid til å vente.

Bakgrunnen for de store tomtosalgene i årene 1869—74 er klar nok, en stor høykonjunktur. Innflytting til byen og stigende lønninger betydde at etterspørselen etter hus for arbeidsfolk økte. Lettere kreditt betydde at det var bedre muligheter for å sette i gang større byggearbeider. Tomteprisene steg følgelig meget sterkt. I 1869 hadde 36

Thv. Meyersgt. 77 og 79 fra gården.

skilling pr. kvadratalen vært vanlig. I topp-året 1874 solgte Thorvald Meyer enkelte tomter for opptil 1 daler og 72 skilling — dvs. omkring 40 ganger så mye som han sjøl hadde betalt i 1860.

Byggingen i 1870-årene har for det meste et helt annet preg enn den hadde hatt i Ny York. Det er tre-etasjers murgårder som nå karakteriserer virksomheten. I Ny York bodde gårdeieren normalt i det huset han hadde satt opp; og når han bygde eller kjøpte et hus, var nok hovedhensikten nettopp å skaffe bolig for seg sjøl og sin familie. De nye murgårdene var reist som forretning: De skulle gi leie-inntekter, og det var nærmest en tilfældighet om eieren bodde i sin gård.

Under slike forhold måtte vi vente at det var andre slags mennesker som kjøpte tomter og bygde hus på Grünerløkka i 70-årene enn de håndverkere og arbeidsfolk vi kjenner fra Ny York-tida. Ved første

I 1871 kjøpte mursvenn T. C. Kilde tomten Olaf Ryes plass 10 og 11 for tilsammen omtrent 1000 spd. I 1872 solgte han nr. 11 til farversvenn I. M. Thorstad, og i 1873 nr. 10 til skolelærer Halvor Olsen Bjerke, — hver av gårdene for omtrent 5000 daler. — I nr. 11 har det vært kino siden 1907 eller der omkring: Først Grünerløkkens Kinematograf eller Grünerløkkens Verdensteater — og med det nåværende navnet fra 1918.

blikk faller likevel forandringene ikke i øynene. Blant dem som kjøpte tomter av Thorvald Meyer i 1869—74, kjenner vi yrket til 45. 30 av disse arbeidet i håndverksfag — jamt to tredjeparter, nøyaktig som i Hans Grüners tid (s. 230). Men nå var *alle* de 30 knyttet til byggefagene. Og innslaget av mestre var mye sterkere enn før: Det var minst ti mestre — men riktignok også minst ti svenner og en murhåndlanger; dertil kom så ni som bare kaltes «snekkere», uten at vi får vite om de var mestre eller svenner. Noen av dem som var svenner da de kjøpte, dukker forresten opp med mestertittel få år senere.⁴⁶

Utenom håndverksfagene finner vi i 70-årene ingen «arbeidsfolk» blant tomtekjøperne. Derimot finner vi sju mann som vel kan kalles «småborgere»: et par kjøpmenn, en lærer, en arbeidsformann osv.

⁴⁶ Thv. Meyersgt. 60 og 65 ble f. eks. kjøpt i 1870 av mursvenn P. Mathiesen — som på en obligasjon i 1882 kalles mester. Nordregt. 16 kjøpes i 1869 og Olaf Ryes plass 10 og 11 i 1871 av mursvenn T. C. Kilde — som så er blitt mester før han i 1880 kjøper en stor tomt langs Thv. Meyersgate oppover fra Seilduksgata.

Slik ser det nå ut i bakgården til Olaf Ryes plass 10. Den tre-etasjes bygningen er bygd i 1890-årene — den var ikke helt ferdig ved en branntakst våren 1894. Før den tid sto det likevel også en murbygning her, som vel var jevngammel med forhuset. Det var en to-etasjes bygning, med doer og bryggerhus i første etasje, men med en leilighet på ett rom og kjøkken i annen. hus. Den gamle bakgården ble revet for å gi plass for den nye.

Til «overklassen» må vi regne en overrettssakfører, en teglverkseier og tre tømmer- og trelasthandlere. Og så har vi endelig tre upersonlige kjøpere: Metodistkirken, Christiania Byggeforening og Kristiania Bryggeri.

De fleste av dem som kjøpte tomter på Grünerløkka i 1870-årene, hadde ikke til hensikt å beholde eiendommene. Det normale var at de bygde ett eller flere hus på tomtene, og så solgte dem videre. Noen av tomtekjøperne drev forresten bare forretning med selve tomtene. Det gjaldt familien Juell øverst på Grünerløkka; men f. eks. også Kristiania Bryggeri som kjøpte en stor del av kvartalet mellom Markveien og Fossveien ovenfor Nordregate og først utparsellerte det i 1890-årene.

Det meste av den bebyggelsen som reiste seg i 1870-årene på Grünerløkka, hadde ganske beskjedne dimensjoner: Tre etasjer, en enkelt oppgang i hvert hus — men riktignok iblant også en bakgård i tillegg til den som ble sett fra gata. Ett byggetiltak hadde likevel større omfang

og pekte fram mot de svære «kasernene» som kom til å prege 90-årene. Det er den gården som nå heter Thv. Meyersgt. 85. Det er en del av den store tomte som bylege Jacob Vogt og arkitekt P. Holtermann hadde kjøpt i 1862. En del av tomte ble utparsellert i mindre stykker i 1869, men hovedparten gikk i 1870 til «Aktieselskabet for Opførelse af Arbejderboliger i Christiania». Dette var et halvt filantropisk selskap, som hadde reist sin første bolig i Møllergata i 1851, et pionértiltak for «sosial boligbygging» i Norge. Senere hadde selskapet reist lignende bygninger i Arbeidergata, Rosenkrantzgata og på Grønland. Nå kom den største av dem alle på hjørnet av Thv. Meyersgate og Leirfallsgata; den første fløyen ble reist i 1871, den andre i 1878. Her var det i alt nesten hundre leiligheter, fordelt på 12 oppganger i en fire-etasjes gård. Praktisk talt alle leilighetene besto av ett rom og kjøkken.

I en beretning fra selskapets generalforsamling i 1870 ble det redegjort for det nye prosjektet: «Tomten ligger 220 Alen udenfor Nybroen og omtrent 2 200 alen fra Beyerbroen og har følgelig en meget central Beliggenhed mellem Fabrikerne omkring sidstnævnte Bro, Christiania Seildugsfabrik, Ølbryggerierne i og ved Fjerdingsens Gade og Gasverket, saa at en Arbejderbolig paa dette Sted vil kunne vente Søgning af den talrige Arbeidsskik ved disse Anlæg, som nu for en stor del er henvist til daarlige Boliger paa Grünerløkken og i det nærmeste Strøg omkring Nybroen.» Tiltaket siktet altså direkte på den nye industriarbeiderklassen, ikke på håndverkssvenner eller de før-industrielle «dagarbeidere».

Det er karakteristisk for den filantropisk oppdragende holdning som preget selskapet, at portene i arbeiderboligene ble holdt låst fra kl. 22 til 4.45, og at leieboerne *ikke* fikk portnøkkel: For å komme inn etter klokka ti om kvelden måtte de vekke portneren og betale ham en drikkeskilling for å låse opp. Disse reglene «excitant souvent le mécontentement» (skaper ofte misnøye), het det i en beretning på fransk fra selskapets forretningsfører i 1888. Men: «Det er utvivlsomt, at det at bo under ordnede Forhold med strenge Regler for Orden, Ro og Renslighed og under stadigt Tilsyn, virker i høi Grad opdragende», hadde den samme mannen skrevet året før.

De filantropiske tankene hindret likevel ikke at arbeiderboligene også var god forretning. Selskapet utbetalte riktignok aldri mer enn den lovfestede renten (fire, senere fem, prosent), men det økte stadig sin formue, så pengeplasingen var absolutt sikker. Det var nok også en normal forretningstransaksjon uten preg av filantropi som foregikk da selskapet kjøpte tomter i Thv. Meyersgt. 85. Selgeren var da doktor Vogt, som var medlem av selskapets forstanderskap; han hadde sjøl gitt 20 skilling pr. kvadratalen i 1862, og nå fikk han åtte år senere 36 skilling.⁴⁷ De forretningsmessige erfaringer som Selskapet for Opførelse af Arbeiderboliger gjorde, måtte rimeligvis friste privatfolk til å bygge arbeider-kaserner etter lignende mønster.

Høykonjunkturen i begynnelsen av 1870-årene ebbet ut ved midten av tiåret, og en lang depresjonstid fulgte. Utparselleringen av Grünerløkka følger konjunktur-kurven temmelig nøye. I 1874 solgte Thv. Meyer åtte tomter, i 1875 bare én — og så ingen i de neste fire årene. I 1880 ble fire tomtehandler ordnet, i 1890: seks — men i alle årene imellom ikke mer enn tre handler tilsammen. I de første 90-årene var det fremdeles ingen fart i forretningene. Men endelig i 1894—95, da 90-årenes berømte bygge-boom skjøt fart, solgte Thv. Meyer 18 tomter på den øverste delen av Grünerløkka, de siste han hadde. «Fossvn. 1 B» — det var det beskjedne navn Thv. Meyers svære eiendom hadde hatt — utgikk dermed av matrikkelen «som udparcelleret».

Thv. Meyers siste salg omfattet tilsammen bare snautt ni mål, men de innbrakte ham over 90 000 kroner. (Dvs. over 22 500 spd. — til sammenligning med at han i 1860 hadde gitt 35 000 spd. for ca. 380 mål.) Det var en verdig avslutning på en stor og vellykket forretning. Men Thv. Meyer hadde også vært generøs: Han hadde forært kommunen betydelige arealer — til parker, plasser, gater og kirketomt.

I siste omgang kom Thv. Meyer åpenbart også på at han kunne gjøre

⁴⁷ Panteregistre, se note 4 og 13. Mrgbl. 2/1—1870 (ref. fra generalforsamling). Mrgbl. 19/1—1887 (artikkel av selskapets inspektør, kgl. fullmektig P. Joh. Fay). La Société des Habitations Ouvrières de Christiania (Chra. 1888. 4°. 25 s.). Se også Arno Berg i «St. Hallvard», 5. bind, 1923, og Arne Fredriksen: Boligforhold og boligpolitikk i Kristiania fra 1820- til 1890-åra (Boligutredning IV, utg. for boligrådmannen Oslo, 1948), s. 14, 20 ff., 64 f.

Dette er den ene floyen av den store arbeiderboligen Thv. Meyersgt. 85. Fløyen mot Leirfallsgata er ganske lik denne. Selskapets «inspektør» (forretningsfører) redegjorde i en avis-artikkel i 1887 for situasjonen i boligene. I Thv. Meyersgt. betalte leieboerne gjennomsnittlig kr. 12,03 pr. måned, og da fikk de vanligvis «1 Værelse og Kjøkken med gode utvendige Bekvemmeligheter samt Adgang til store og velindrettede Vaskerier og Rulle. Værelserne ere oliemalede med gibsede Tage, dobbelte vinduer for Vinterbrug og gode Ovne; Kjøkkenerne ere ligeledes oliemalede, forsynede med god Komfjör, Vand og Vask samt Kjøkkenbænk.» Vedlikeholdet var godt.

noe for at bebyggelsen skulle bli vakrere enn den stort sett hittil hadde vært på Grünerløkka. Ved tomtesalgene i 1894—95 forbeholdt han seg stadig rett til å kontrollere at det ikke ble oppført noen bedrift som kunne sjenere naboene, og at det ble bygd «nogenlunde smukt efter Sælgerens nærmere Approbation af Facadetegning». Og

Baksida av Thv. Meyersgt. 85, fløyen mot Thv. Meyersgt. Bygningsmessig var sikkert standarden her atskillig høyere enn gjennomsnittlig i 70-årenes gårder. Men overbefolkningen var faktisk verre enn vanlig på Grünerløkka. I 1890 bodde 399 mennesker i gården — gjennomsnittlig 3,8 beboere på hvert vanlig værelse, eller 2,0 pr. leilighet med ett rom og kjøkken. Ved folketellingen i 1900 var forholdet ikke vesentlig bedre: 3,4 og 1,8. (Sammenlign med tallene s. 218 og 228.)

de kontrollerte fasadetegningene kan vi se nokså klare spor av den dag i dag.

Samtidig med at Thv. Meyer solgte sine siste tomter, vesentlig omkring Hesselbergs gate og Schlepperegrels gate, utparsellerte også A/S Dælenengens Teglverk en god del av det arealet som stammet fra familien Juells kjøp i 1870-årene (se s. 249); det gjaldt en rekke tomter

De som bygde på Grünerløkka i 1870-årene, la sjelden vekt på den estetiske siden av saken. Men en og annen gang kan vi finne litt pynt på fasadene — som denne klassisistiske porten i Thv. Meyersgt. 62. Gården er bygd mellom 1871 (da muremester Herman Hansen kjøpte tomte) og 1874 (da han solgte gården til snekkermester H. P. Pedersen).

på den nordøstligste delen av Grünerløkka, omkring det som siden ble til Dælenenga idrettsplass. Mange spredte tomter på øvre Grünerløkka — og enkelte lenger ned — ble også utnyttet i 1890-årene. I hovedsaken er 90-årenes jobbetid den siste perioden som har satt noe tydelig preg på Grünerløkka.

Ved denne tida stabiliserte også folketallet seg. Paulus sogn, som i hovedsaken omfatter Grünerløkka, fikk nye grenser fra 1. januar 1898. (Bl. a. ble da det gamle Ny York og en del annet på den søndre delen av Løkka overført til Jakobs sogn.) Innenfor grensene av 1898 hadde folketallet i 1880 vært vel 5 000, i 1890 vel 10 000 og i 1899: 22 152. I depresjonstiden etter dette gikk folketallet litt ned, til 21 114 i 1904; og i 1914 var det fremdeles ikke mer enn 22 637.

Før slutten av århundret hadde bydelen også fått de viktigste av sine offentlige institusjoner. Thv. Meyer hadde sjøl latt opparbeide

Bjerkelunden, som dengang var byens største park, og i 1882 forærtte han den til Kristiania kommune. I 1886 vedtok bystyret å bygge Paulus kirke, som ble vigslet seks år senere. Grünerløkka folkeskole (jfr. s. 217 f.) ble besluttet i 1893 og tatt i bruk i 1895. I 1899 begynte elektriske sporvogn trafikk gjennom hele Thv. Meyers gate; men hestesporvogn hadde kjørt samme veien helt siden 1878.

Ved århundreskiftet var Grünerløkka i alle hovedtrekk ferdig utformet, slik den er ennå i dag.

De par siste tiårene av 1800-tallet betydde på flere måter at bebyggelsen på Grünerløkka skiftet preg — ikke bare i forhold til det gamle Ny York, men også i forhold til 70-årenes forholdsvis beskjedne murhus. Det var i 80- og framfor alt i 90-årene at Grünerløkka ble de store kasernenes bydel. Det betydde blant annet at det ble praktisk talt slutt på at håndverkssvenner og andre arbeidsfolk kunne ta del i byggevirksomheten og bli gårdeiere for egen regning. 17 mann som kjøpte tomter av Thv. Meyer i 1894—95, kan vi regne med som typiske: Det var åtte byggmestre, murmestre, snekker- og tømmermestre; dertil riktignok også fire «murere», delvis i kompaniskap med andre, og en tømmermann i allianse med en tømmermester. De resterende fire kjøpere var et par handlende, en handelsfullmektig og en vognmann. De største byggene ble gjerne satt opp av to-tre mann i kompaniskap — og noen slike kompaniskap kjøpte flere tomter og drev byggevirksomheten i større stil.

Hvordan bydelen tok seg ut for en fremmed da det siste skiftet nettopp hadde begynt, kan vi få et inntrykk av gjennom en artikkel i «Morgenbladet» fra 1891.⁴⁸ Den har form som en slags turistfører for vestkantens folk, og forfatteren anbefaler «at man gjør Turen til Fods, og da helst henad Aften ved Halvottetiden. Dels faar man da se Grünerløkken i det allerbedste Lys, i den milde, gyldnende Aftensol, og dels er der da livligst, idet de tusinder Arbeidere er paa Hjemvei fra Fabriker og Verksteder i de andre Bydele, og Husmødrene da ligeledes gjør den sidste Tur til Kjøbmændene, medens de talløse Børn sværmer paa Pladser og Tomter og i Parker og — fremfor alt omkring Frugthandlernes Kurve.

⁴⁸ Mrgbl. 18/8—1891.

Naar man har overskredet Akerselven, har man strax Følelsen af at være i en ny By. Ligesaa kjendt som man er paa 'Carl Johan', ligesaa ubekjendt er man her. Og medens det ikke er ret mange Huse i den indre By, hvor man ikke har en Bekjendt, saa udbreder sig her, saa langt Blikket rækker, Husrader, der ingen Rolle har spillet i ens Tilværelse, og som man end ikke gjennem andre har hørt noget om. Grünerløkken er ganske uberørt af Literaturen og Folkesnakken. «Der sker aldrig noget paa Grünerløkken».

Forfatteren forklarte at det ikke hadde forekommet mange forandringer i det siste halve snes år i Thv. Meyersgate så langt som opp til Olaf Ryes plass. «Det er altsammen kemisk frit for Arkitektur og i beskedne Dimensioner, oftest tre Etager.» Men ovenfor Olaf Ryes plass var gata «nyere og mere fireetages, og der gjøres flere og flere Tilløb til Arkitektur» — selv om det ikke var mye som var «vellykket og seværdig». Særlig omkring Bjerkelunden, «hvor Trærne ganske distancerer Studenterlundens i Trivsel», burde det være bedre.

Men et par mer tilfredsstillende trekk i bildet fant forfatteren likevel. Seilduksgata var ganske ny, «fra de sidste to-tre Aar, og den er næsten uden Sammenligning den smukkeste bebyggede Gade paa Grünerløkken. Husene synes at skyldes Arkitekter». De var så «smagfuldt dekorerede, tildels i det nu saa moderne rødt og crêmegult eller snehvidt», at de likefram minnet om Nedre Slottsgate mellom Carl Johan og Grensen.

Og endelig: «Allerøverst oppe ligger de nye Arbeiderboliger, og paa dem ser man godt, at de er tegnede af en Arkitekt.» De var både solide og hyggelige, og dessuten «paa en Vis historiske Enemærker siden Kongens og Keiserens og Prinsernes Besøg der i 1890». Dette var «Sagenes Arbeiderboliger» (som ganske riktig ligger på Grünerløkka, i Toftesgt. 25, se s. 280 f.). De var bygd i 1888 av et nytt aksjeselskap som nok hadde et lignende preg som det gamle arbeiderboligselskapet fra 1851 (se s. 253 ff.). De tre gårdene inneholdt vesentlig ettroms leiligheter, som de gamle boligene, og var overbefolket som dem — men anlegget hadde likevel et langt lysere og triveligere preg, blant annet fordi det var god plass mellom husene.⁴⁹

⁴⁹ Mrgbl. 8/6 og 17/10—1888, 27/3—1889. Se også «Kristianias Historie» V, s. 106 f.

OM Å BO PÅ GRÜNERLØKKA

Artikkelen i «Morgenbladet» i 1891 gir på sett og vis et ganske livfullt bilde av Grünerløkka. Men forfatteren hadde neppe vært *inne* i en eneste leilighet i den fremmede bydelen, og han gjorde ikke noe forsøk på å forestille seg hvordan husene fungerte som boliger for mennesker.

De rette til å fortelle om den siden av saken er naturligvis folk som sjøl har bodd på Grünerløkka, og som kjenner Thv. Meyersgate omtrent som «Morgenblad»-forfatteren kjente Karl Johan. Noen slike skildringer av Grünerløkka «innenfra» har vært offentliggjort før, bl. a. i «St. Hallvard», og disse beretningene skal ikke repeteres her.⁵⁰ Men det kan være nyttig å supplere dem med andre — særlig for å få enkelte gløtt inn i leilighetene, ikke bare se på livet i gatene, på løkkene og i gårdsrommene.

Fra Norsk Folkemuseums samling av «arbeiderminner» kan vi hente enkelte beretninger.⁵¹ Vi vil først gi ordet til en mann som ble født i 1880 (NFA 2408). Hans mor døde da han var 10 dager gammel, og sin far har han aldri kjent. Han ble satt bort av fattigvesenet — og var forholdsvis heldig, iallfall så langt at han tydeligvis følte sine

⁵⁰ Harald Hansen: En grünerløksguts erindringer («St. Hallvard», bind 2. 1916); skildringen gjelder vesentlig forfatterens barndom omkring 1880. Kristian A. Jenssen: Grünerløkka i 1880—90-årene (sst. bd. 16, 1938. En større versjon av dette arbeidet fins i håndskriftsamlingen på Universitetsbiblioteket: Ms. fol. 1211). Werna Gerhardsen: Min barndoms gate («Byminner» nr. 4, 1958); dette gjelder tida omkring 1920.

⁵¹ I det følgende blir det henvist til denne samlingen bare med signaturen NFA (Norsk Folkemuseums avdeling for arbeiderminner) og et tilvekstnummer. De fortellerne som blir mest sitert, er disse: NFA 2408, *Waldemar Carlsen*, Kongsvinger; født 1880 i Kristiania. Han har sjøl skrevet ned beretningen i 1960. (Carlsen var mye brukt som agitator for arbeiderbevegelsen, og 1910—25 var han journalist og redaktør i forskjellige arbeiderparti-aviser). NFA 1449, *Sigurd Nilsen* (Markvn. 31) og *Thorvald Hansen* (Markvn. 12); begge er født i 1887 i Kristiania og ble intervjuet sammen i 1956 av cand. philol. Otto Gjerpe.

Stolmakergt. 6 er et eksempel på hvordan også Ny York delvis fikk nytt preg i 90-årene. Vi ser det gamle Nordregt. 5 til høyre. Det svære huset fra 1898 er karakteristisk for 90-årenes byggemåte: Fem etasjer, tre oppganger — med do i oppgangene — tilsammen 30 leiligheter. Der var naturligvis komfyrer og vann på alle kjøkken, men også slike nymotens greier som elektrisk ringeledning — og et skur av bølgeblikk i gårdsrommet. (Elektrisk lys ble lagt inn en gang mellom 1910 og 1919.) Se også bildene s. 217 og 219.

pleieforeldre som mor og far. Han var dessuten «enebarn» i denne familien, og det var saktens også et hell, siden økonomien var skrøpelig og plassen trang. Men faren drakk for mye, og mora var derfor nødt til å tjene penger på egen hånd på «Seilduken».

Som så mange andre grünerløkksgutter blir han særlig slått av forandringene i det rent ytre bybildet, når han tenker tilbake på barneårene omkring 1890:

«I min barndoms Christiania var det godt om hus til leie, det ene kvartalet etter det annet ble utbygget. Som jeg hatet disse murere, snekkere, tømmermenn, som tok lekeplassene fra oss, der de reiste det ene huset etter det annet! Jeg husker ikke anlegget av Bjerkelunden med støpejernsgjerdet omkring. Men jeg husker anlegget av Olaf Ryes plass med plener og trær og fontener; plenene var ikke til bruk, ikke til lek — de var pynt. [Det gjelder arbeidene i sammenheng med reisingen av Eilert Sundt-bysten, som ble avslørt i 1892.] Jeg husker anlegget av

Stolmakergt. 13, som ligger innenfor Ny Yorks grenser, ser nærmest ut som et 70-års hus. Men en branntakst fra 1889 forteller at det da var nytt. «Hvad der tidligere stod paa Tomten er nedrevet.» En litt mindre bakgård skriver seg fra samme tid. Her var det komfyrer, vannkraner og vasker i alle kjøkken. Men doene var fremdeles i en særskilt bygning på gårds-plassen.

Schous plass, med plener som det ikke var lov å trække på. [Beplantet 1899—1900.] Før den plassen kom under kultur, kunne vi leke der. Christiania veivesen brukte plassen til opplag av pukk og sand, og dampveivalsene var stasjonert der, når de ikke var i bruk. I sanden kunne vi gutter stupe kråke, gjøre stift, slå flikk-flakk. Men så ble også den lekeplassen borte.

Det var slik i den tiden at likte du deg ikke der du bodde, var det bare å se etter i «Morgenposten», det var nok av ledige leiligheter å velge mellom. Følgen av dette var at jeg bodde mange steder før jeg var 15 år. En tid på Vålerengen, en tid i Øvre Vaskergang, et smug mellom Chr. Krohsgate og Akerselven. Men best fra min barndom husker jeg Toftes gate 57, tvers overfor Sofienberg kirkegård, og Thv. Meyers gate 83. Der bodde jeg lengst i barndommens dager.

Toftes gate 57: Forgård, mellomgård, bakgård. Hver kvadratmeter lovlig grunnflate utnyttet. To oppganger i hver bygning. [Faktisk bare i de forreste, i den bakerste er det ikke mer enn én oppgang.] På

GRÜNERLØKKA

Schlepppegrells gate vestover fra Thv. Meyers gate er et sammenhengende bymiljø fra 90-årene, i det strøket som Thv. Meyer da utparsellerte.

venstre side av gårdsplassen en rekke priveter som luktet forferdelig, især i sommervarmen. På høyre side en liten bygning som hadde bryggerhus i kjelleren og rulle i første etasje. Bak denne bygningen en diger søppelkasse. Denne var ofte overfylt, en fikk ikke igjen lokket. Jeg husker enda at lang, tykk, blank mark snodde seg mellom skyllene. Over og omkring denne «briggen»: masser av motbydelige, summende og stikkende spyfluer. Og i all denne elendigheten, lekende barn! Løkkene var jo tatt fra oss. (Bilde side 277.)

I denne leiekasernen var hver bekvemmelighet — deilig «bekvemmelighet»! — på ett værelse og kjøkken. Jeg gjorde leksene på kjøkkenbenken, jeg hadde det godt i så måte, jeg var enebarn. Men tenk på de hjemmene hvor det var seks barn: Tre i skolepliktig alder, disse tre ved kjøkkenbenken og kjøkkenbordet. Omkring dem to støvende søsken, i vuggen kanskje den minste som sutret. På veggen over kjøkkenbordet en flatbrennerlampe med blikkskjerm bak. I denne støyen, med dette dårlige lyset skulle de tre pugge salmevers, de skulle lære dr. Martin Luthers lille katekismus.

I kjøkkenet hang blikktøy på veggen. Inne i benkeskapet gryter og panne, kopper og skåler m. v. På en annen vegg en tallerkenrekke, en av dem som var så hendige til å samle støv og fluelort. Og fluer var det såvisst ingen mangel på, ikke en gang om vinteren. Ved kjøkkenbordet plass til fire. De øvrige medlemmer av familien fikk plasere seg som best de kunne — eller de fikk vente til en annen bordsetning.

I stua: Ektesengen, en kommode til å ha tøy i, og en pidestall hvor maten anbraktes, hvis en da hadde noe mer enn for dagen. Framme på gulvet et rundt bord med pinnestoler omkring. På kommoden små brikker som mor hadde heklet; undertiden en eller annen gipsfigur; og over: et større eller mindre speil. Var det riktig fint i et arbeiderhjem, hadde man også en etasjère; dens søyle var ofte laget av tomme sneller. Man pyntet også med en falmet papirvifte og noen forferdelige kunstige blomster som en dengangen syntes var riktig fine.

Ektesengen var til å skyve sammen om dagen, da tok den mindre plass. Alle sengklærne ble stablet opp i sengen, og over det hele et heklet sengeteppe — eller av mangel på teppe, et rent laken. Neden til hadde sengen en kappe som gikk helt ned til gulvet; den skulle skjule det møblet som alle visste stod der.

På veggene: oljetrykk. I enkelte familier sto oppstillet større fotografier, sendt fra utvandrede slektninger eller venner *over there*. I mitt hjem fantes ingen slike fotoer.

Mann og kone sov naturligvis i samme seng. De hadde minste-ungen hos seg. Jeg lå i en slik ekteseng til jeg ble ganske stor, klemte opp til veggen. Siden fikk jeg feltseng. Men i hjem med mange barn var ikke

Schlepppegrells gt. 7 er bygd i 1897, av en byggmester som gikk konkurs i byggekrakket et par år senere. Dette er en av de fasadene som Thv. Meyer godkjente, men mer forseggjort enn de fleste.

ungene så heldige. De måtte ligge på flatseng. Madrass og pute av halm, eller i beste fall stampe-lo.

Den alt overveiende del av leieboerne i Toftes gate 57 var alminnelige, bra arbeidsfolk. Men ikke alle. Her bodde unge kvinner som drev gatetrafikk. Her var det en overfallsmann som brukte en kvinne som lokkedue. Det hendte mer enn én natt at jeg våknet ved tramp av konstabelstøvler, brøl, bråk når det ble arrestert en eller annen. Her var menn som drakk for mye, og som slo konene sine. Til dem hørte dessverre også min pleiefar.

Når min pleiefar hadde «riene», skoftet han arbeidet. Han pantsatte sine og min pleiemors klær. Drakk opp pengene. Fant han noe han kunne få en krone for hos pantelåner Gulliksen i Markveien, ble det pantsatt. Ofte var han helt vill. Da jaget han min pleiemor ut i natten: Vi satt på en trappestein og hørte ham rase inne i huset. Han knuste

Detalj av den samme fasaden.

det som kunne knuses, han rev i filler det han kunne få spjæret. Etter slike utbrudd forsvant han, var borte i flere døgn.

Han fikk avskjed fra «Vulkan» [hvor han var former] på grunn av skoft og fyll. Han gikk der som en lasaron, i elendige klær. Han var dyster, men sa ikke noe. Han spiste av det min pleiemor tjente i fabrikken. Men en kveld kom en av arbeidskameratene: «Jeg skulle si fra Salvesen (verksmesteren) at du skulle byne på arbe igjen i morra.» Han var jo så framifrå dyktig, min pleiefar. Gang på gang fikk han «katt», men like mange ganger ble han tatt til nåde igjen. — Han døde i forholdsvis ung alder: Alkoholnyrer, alkoholhjerne — en tragisk død.

Min pleiemor begynte arbeidet på Seilduksfabrikken da jeg var fire år. Arbeidet begynte klokken seks om morgenen. Frokost fra kl. 8.30

GRÜNERLØKKA

Gårdsrommet i Schlepppegrellsgt. 7 kan på sett og vis se malerisk ut, iallfall i solskinn.

Men dette bildet gir nok et mer realistisk inntrykk fra det samme gårdsrommet. Bakbygningen har alltid vært «fabrikkbygning» — til å begynne med var det «Sæbesyderi» og snekkerverksted der. Skuret mellom de to bygningene vitner om at systemet med do i oppgangene slett ikke ble gjennomført i 90-årene. I forgården her var det i 1897 13 leiligheter (mest to-roms) og fire butikker.

GRÜNERLØKKA

Husene på sorsida av Paulus plass, midt imot kirken, er kanskje det beste eksemplet Grünerløkka kan by, på 90-årenes arkitektur: Symmetrisk omkring den tilbaketrukne midtbygningen, brutte hjørner med tårn over osv. Det var murmester Einar Larsen og snekkermester Anton Larsen som bygde disse tre gårdene i 1896. Også her var det vesentlig to-roms leiligheter. At det var kvalitetsgårder markeres f. eks. ved at det var do i oppgangene og elektriske ringeledninger.

til 9.00. Hun kunne ikke komme hjem i løpet av den halvtimen, og jeg var alene til klokken ett, da det var middag. Undertiden kom kona over gangen inn og kledde på meg, men regelen var nok at jeg gikk der og subbet inntil jeg lærte å kle på meg sjøl. Mor hadde skåret noen brødstykker, de lå på en tallerken på kjøkkenbenken. Jeg spiste den maten, og var vel aldri virkelig sulten; men jeg var ikke ordentlig mett heller.

Det var to standard-retter for barn dengangen, ikke bare i mitt hjem,

I portrommet til Paulus plass 2 fins det fire gipsmedaljonger — to og to av dem er like. De er karakteristiske for den billige produksjon av hus-dekorasjoner som slo igjennom i 90-årene. Dette er forøvrig en av de gårdene som Thv. Meyer godkjente fasadetegningene til — men pynten i porten lå utenfor hans kontroll.

men i alle omkring. Den ene hadde navnet *sørpe*: Svart kaffe på en tallerken; oppi den ble det skåret brødterninger, og over det hele litt sukker. Den andre kaltes *soll*; her var det skummet melk som erstattet kaffen.

Som fettstoff på brødet bruktes smult eller fleskefett. Men det hendte meget ofte at det ikke fantes slike fettstoffer i hjemmet, da spiste vi brødet med prim eller sirup som pålegg. Margarinindustrien var dengang i sin begynnelse. Jeg husker Agra margarinfabrikk, den lå i Sofienberggata, og jeg bodde jo like ved. Men arbeiderne hvor jeg hørte hjemme, ville ikke vite av margarin. De hånte en svensk arbeider som brukte den: «Men så er 'n jo svensk han!» *Svensk* bruktes i nedsettende betydning. — De slo fra seg med begge hendene: «Ita margarin? Å nei takk, du. Da iter jeg heller det tørre brødet.»

Om hverdagene spiste mor og jeg middag sammen slik det kunne falle seg. Min pleiefar spiste i en spiseforretning i Torggata. Søn- og helligdager dannet unntagelser. Da kokte min pleiemor middag. En søndag kunne det være ertesuppe med kjøtt og flesk; en annen: fersk suppe med de grønnsaker som en kunne få for en rimelig penge etter årstiden.

Det ble bedre da jeg begynte på skolen [Sagene]. Jeg undervistes fra klokken åtte til tolv. Jeg stormet hjem, fikk satt over en gryte med poteter. Når mor kom springende klokken ett, var de som regel kokte. Hun hadde med seg noen ti-øres pølser, litt lungemos eller noe annet som var lettvinnt. Dette hadde hun kjøpt med seg på veien hjem. I all hast kom stekepanna over. Hun slukte den hete maten og sprang igjen. — «Middagshvilen» var en time. I løpet av denne timen skulle mor springe til og fra fabrikken, stikke innom en butikk og handle, varme opp maten, spise. Jeg har så mangen gang i moden alder tenkt på mor fra den gangen. Hvilen ble til hesblesende slit.

Første gangen jeg sto utenfor Seilduksfabrikkens porter, kunne jeg vel være fem år. Mor arbeidet jo der, og tante Louise til hun giftet seg. Det var lørdag middag jeg møtte opp — lørdag etter lørdag i flere år. Jeg visste at sto jeg der *da*, fikk jeg ett eller annet godt.

Disse stadige oppmøtene gjorde at sceneriene brente seg inn i bevisstheten, jeg husker dem helt levende den dag i dag. Det var et broket folkeliv utenfor fabrikken hver lørdag middag. Det holdt seg helt inn i vårt århundre. Jeg hadde arbeidet flere år ved fabrikken da det plutselig ble borte — *hvorfor* aner jeg ikke. [Fortelleren arbeidet på Seilduken 1900—1907.]

Klokken nærmet seg to. Utenfor porten mange mennesker. Der sto de som solgte varm klubb fra et digert spann. Der sto hun med hele stabler nystekte vafler — ti øre platen. Der var kakekoner, der var mannen med eplekjerren — to eller tre øre for et eple. Der var folk som loddet ut alt mulig; men noen trekningsliste så en visst aldri. Her var avbetalingsagenter: Det var best å passe opp kundene mens de enda hadde penger i lønningsposen. Her var tiggere, her var en lirekassespiller som ventet på at arbeiderne og arbeiderskene skulle komme.

Signalfloyten skingret sitt minuttlange hyl. Larmen fra vevstoler og

GRÜNERLØKKA

Seilduksgt. 10 var flunkende ny da «Morgenblad»-forfatteren i 1891 skrev om den vellykte arkitekturen nettopp her. (Se s. 260.)

Hesselbergsgt. 11 ser ut til å være en 90-årsgård omtrent så «normal» og «typisk» som vi kan finne den. Også denne fasaden er godkjent av Thv. Meyer.

spinnemaskiner innenfor minket — minket. Så ble det helt stille i maskinsalene. Den digre jernporten åpnet seg.

Først kom enkelte på klaprende tresko. Var det sommer og sol, hadde arbeiderkene pyntet seg med hvite forklær. De måtte se skikkelige ut når de gikk hjem i den pene dagen. Var det vinter og kaldt, var det et strikketørkle om hodet og et grått sjal fra skuldrene nedover mot hoftene.

Flere kom. — Så kom hele «makta» anstigende, en hel strøm fra veveri, spinneri, fra fiskegarnsfabrikken.

Nå syntes liredreieren med det nesten blåsvarte håret og de brune, vemodige øynene at tiden var inne. Han sveivet og sang med sukkende tenor om «O Susannah, græd ikke mer for mig. Nu reiser jeg til California for at grave guld til dig». — En av Guidottis «gipsgutter» svinset omkring med kurven på armen: «Søpa fuggura! Søpa kallipasta! Søpa billig!»

Før seg selv innved fabrikkmuren en tigger. Han trakk buksene helt opp til knærne, leggene var fulle av verkende sår, det luktet råttent:

Fra gårdsrommet i den samme Hesselbergsgt. 11.

«I den Herre Jesu namn, gi meg noen ører! Bare noen!» Da plukket kvinnene fram noen skillinger. «Takk i Jesu namn.»

Men der kom tante Louise fra fiskegarnet. Og der kom mor.

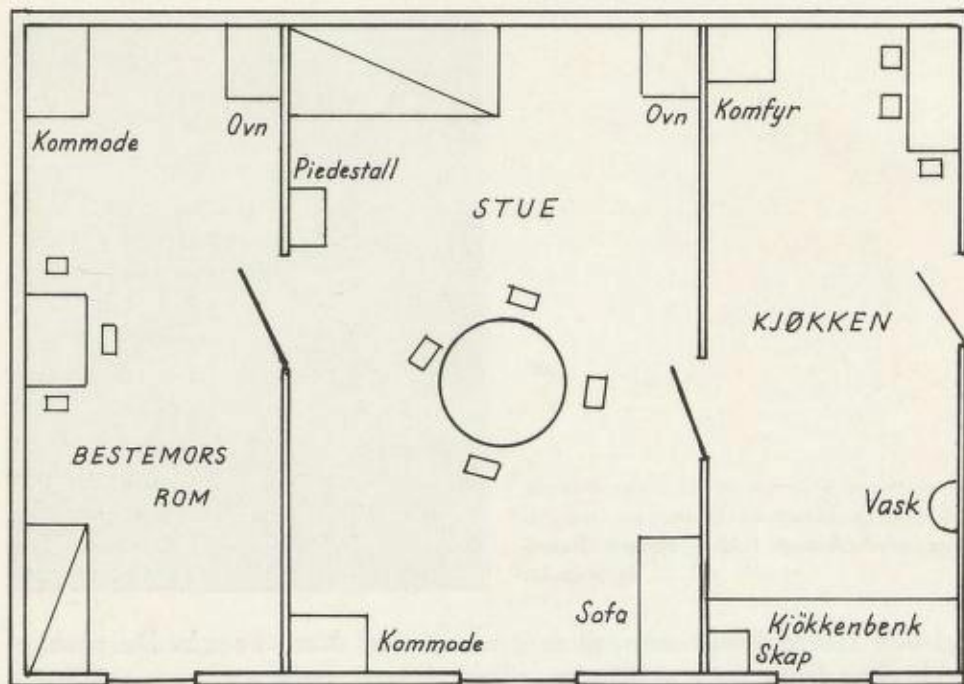
I flere år møtte jeg opp hver lørdag. Men så begynte jeg på skolen, ble stor, voksen gutt på syv år. Da var det ikke karslig å gå der. De kunne tro jeg var en snik, og det å snike var nesten like galt som å tigge.

Dette var mine første møter med den fabrikkens hvis arbeidere kaltes «Seilduksmakta».

[I 1892—93 flyttet familien fra Toftes gate 57 til Thv. Meyers gate 83, ved siden av arbeiderboligen fra 1870-årene (s. 254). Årsaken var at en bestemor ble husvill; hun hadde bodd hos en datter, men fikk ikke fortsette å bo der da datteren giftet seg.]

«I Toftes gate hadde vi stue og kjøkken. I Thv. Meyers gate fikk vi stue, kammers og kjøkken. Bestemor fikk kammerset. Hun hadde syv kroner pr. måned av fattigvesenet, og disse pengene gikk inn som en

GRÜNERLØKKA

Denne grunnplanen av leiligheten i Thv. Meyers gt. 83 gjør ikke krav på å være nøyaktig i målene eller i andre detaljer. Den er tegnet på grunnlag av et riss som fortelleren NFA 2408 har gjort. Over kjøkkenbordet var det en rundbrennerlampe med messingskjerm bak, over bordet i stua en støpejernslampe med tre armer og tre lys i hver arm. På veggene var det noen oljetrykk, bl. a. av «Brudeferden i Hardanger», og noen stentrykk som bestemor hadde fått et sted hun hadde arbeidet. Fortelleren sov i en feltseng, som ble stuert bort om dagen og derfor ikke er med på planen her. Han bodde i denne leiligheten fra 1892/93 til 1898.

del av husleien. Hun spiste så ørende lite. Ett og annet klesplagg ble det råd med, min pleiemor sørget for det.

Thv. Meyers gate 83 besto av for- og bakgård. Bakgården hadde to etasjer og kvist. Jeg husker i grunnen ikke så meget fra dette bostedet; det henger vel sammen med at jeg hadde skole fra klokken åtte til tolv, og var visergutt fra klokken ett og utover kvelden. Men noe husker jeg da.

Mellombygningen i Toftesgt. 57. De to små bygningene med bryggerhus og priveter som tidligere sto i dette gårdsrommet, er revet for lenge siden. (Se s. 263 ff.).

I forgården bodde det bare respektable familier. Der var det aldri fyll og bråk, der var ingen dramatiske opptrinn med kvinneskrik, trette og inngripen av politi. I bakgården, hvor jeg bodde, var det ikke fullt så bra.

I bakgården var vi bare tre familier, én i hver etasje, og så den på kvisten.

I første etasje onkel Jon og tante Marie. Begge I.O.G.T.-ere, holdt for å være solide folk. Deres ekteskap var barnløst. Onkel Jon var skomaker, sin egen mester, mannen som tok inn en svenn når han hadde det mer enn alminnelig travelt.

På kvisten feier Brandt og kone. Også dette et barnløst ekteskap.

Brandt var ikke bare feier, han og kona hans var manualløftere. De opptrådte på varieteer, hun som den maskerte dame. Den damen var det ikke godt «å komme i kladda på». Jeg hørte i annen etasje at mer enn en gang tok hun mannens venner i nakken og buksebaken og slengte dem ned kvisttrappa, når hun ikke likte dem. Da lo Brandt en veldig latter der oppe: Jo, dette var kjerring som det var verd å eie.

Sterke menn er ofte godmodige i fylla. Det kunne en ikke si om Brandt. Han var meget brutal. Når han laget bråk i gata og skulle arresteres . . . Jeg skal ikke skildre de likefremme slagsmål som det var mellom ham og de tre-fire konstablene som skulle arrestere ham. Disse arrestasjonene samlet et stort publikum som moret seg hjertelig når han slo ned «messingkongene». Arbeiderne var nesten bestandig på den arrestertes side, og hatet ordenspolitiet. Det ble påstått at konstablene var slemme til å slå de arresterte med køllene når de endelig fikk dem i fyllearresten.

Mellom skomakeren i første og feier-atleten på kvisten bodde mine pleieforeldre, bestemor og jeg.»

Noe særlig merkverdig er det ikke med det familielivet vi her har hørt om. I de fleste familier var det naturligvis flere barn. Ellers kunne noen ha litt rommeligere økonomi enn vår forteller, andre hadde det fattigere. Men på alle måter ser det ut til at det bildet vi har fått, ligger innenfor grensene av den normale variasjon på Grünerløkka.

Et par andre fortellere kan utfylle og bekrefte inntrykket. Det er to jamgamle Seilduks-arbeidere som er intervjuet sammen. (NFA 1449.) Begge er født i 1887. Den ene — T. H. — var adoptivsonn, hans riktige mor utvandret til Amerika da han var fire år gammel. Fosterfaren var tømmermann, og fra 1897 hadde han fast og godt arbeid på Seilduks-fabrikken. Der kunne han tjene bra, for som håndverker hadde han høve til mye overtidsarbeid: «Her kunne 'n jo få lov til å væra om 'n ville døgnet rundt.» Det var tre døtre i familien, men de ble tidlig borte — en døde og to dro til Amerika; så T. H. ble nærmest enebarn. Den andre av disse to fortellerne, S. N., er sønn til en kjørekar ved Kristiania Bryggeri, men faren døde da gutten ennå var liten; alt på

Det er ikke mange steder en har utsikt fra Grünerløkka. Men fra Øvrefoss kan en se ut gjennom Markveien helt til Sjømannsskolen på Ekeberg. Den øvre delen av Markveien, som vi ser her, er helt preget av 90-årene.

forhånd var økonomien kanskje svakere i dette hjemmet, selv om det ikke var mer enn to barn; etterat faren var død, økte iallfall vanskene.

Det bildet disse to gir av boligforholdene, stemmer svært godt med det vi nettopp har sett. Begge de to vokste opp på Grünerløkka, særlig i Markveien. T. H. bodde først i «pensjonsgårda», det er Markvn. 29, 31 og 33 som tilhørte Seildugsfabrikkens Arbeideres Pensionskasse. Siden, og det var mesteparten av barndommen, i Markvn. 14. Som voksen har han hele tida bodd i Markvn. 12. S. N. har flyttet litt mer, og bodde som voksen en periode utenfor Grünerløkka; men hans barndom knytter seg til samme strøket som T. H.'s.

Dette er «Sagenes Arbeiderboliger», den bygningen som vender mot Toftes gate, men sett fra gårdsrommet. Det var dette mønster-anlegget keiser Wilhelm og kong Oscar besøkte i 1890. (Se s. 260.) De tre gårdene inneholdt fra først av 84 leiligheter på ett rom og kjøkken, til en husleie på 11 kroner måneden, og 17 leiligheter på to rom og kjøkken, som kostet 18 kroner måneden. Dessuten 18 større og 21 mindre rom uten kjøkken, men med «kombineret Koke- og Varmeovn». Men alt etter den første vinteren viste det seg å være så lite etterspørsel etter to-roms leiligheter at selskapet besluttet å dele opp noen av dem. — Våren 1889 skal det ha bodd ca. 600 mennesker i disse gårdene, flere enn f. eks. i en småby som Son. Det betyr at gårdene var sterkt overbefolket, med 3,8 beboere i gjennomsnitt pr. værelse — eller 2,3 pr. rom inklusive kjøkken.

«T. H.: Det var bare meg og far og mor hjemme. Det var tradisjonelt at det skulle være et rundt bord og så fire pinnestoler — det var jo flotte greier — og så en pedestall. Og så var det en kommode da. Og ryer, for det var alminnelig at dem vevde dissa ryene sjølve, av filler og sånt.

Dem leide bort stua, så det var kammerset og kjøkkenet som dem

Det virkelige nye ved Sagenes Arbeiderboliger var den rommelige gårdsplassen mellom bygningene. Alt i 1889 var det «Tale om at lade endel af den besaa eller beplante». Et eien-dommelig trekk var også dette uthuset som inneholdt vaskeri med kaldt og varmt vann, fire bad med kar og dusj, rulle- og strykerom, «Ligkjølder» og — i annen etasje — en forsamlingsal for ca. 100 mennesker.

residerte i sjølve. Det var gjerne en eller to som leidde stua, unge gutter eller noe. Jeg hadde min egen seng, og dem [foreldrene] hadde dobbeltseng, med — enten så var det halm eller så var det flis. Jeg husker jeg måtte være med far en gang bort og hente flis hos forasjehandlera, det var den verste jobb jeg har hatt i mitt liv. Jeg var jo en 11 år, og så å være med og dra på denna herre madrassen bortover gata, og andre unger så det — jeg fikk kompleks! Men han trua meg ikke flere ganger te det. Jeg skulle være med å holde jeg, serru; det var e sånn e svær stråsa midt i madrassen [åpning, sekkemule e. l.] som dem dytta denna store høvelflisen neri, eller eventuelt halm.

Gårdsrommet i Falsensgt. 24.

S. N.: Vi hadde det som vanlige arbeidsfolk, vi. En sofa og en kommode og en pidestall i stua. Vi hadde bare ett værelse og kjøkken, og da brukte vi kjøkkenet til å lave mat og det, og så lå vi i stua. Det var ikke stor stue heller. Der bodde vi alle fire innte min far døde, da blei det tre av oss, men vi beholdt de samre rommene. Vi hadde også madrasser med halm i, og sånne senger som man dro ut. Dem blei slått isammen om dagen, og sengklærne lagt oppå.

T. H.: Vi hadde et fint teppe over der, hekla teppe, hvitt.

S. N.: Jeg og broren min lå isammen i e feltseng, e såkalt dobbelt feltseng. Far og mor, dem lå jo for seg. Vi lå i stua alle sammen. Og siden, etter far døde, så blei det jo oss tre, og min mor lå aleine. Da var det nok ikke så rart får jeg si, for min mor orka ikke å gå og få noe

Falsensgt. 24, på hjørnet av Hesselbergs gate, er bygd i annen halvpart av 90-årene.

hjælp av noen. Man hadde jo ingen andre steder å gå heller, enn te dissa fattigforstandera, og det orka a ikke. Så da tok hun en jobb som avisbud. Jeg gikk den gang på skolen og måtte da være med og hjelpe tel å bringe omkring aviser.

T. H.: Det skulle være noe pynt i hjemmet selvfølgelig, noe på vegga. Og da var det Napoleon og så keiserinna hasses, det var det mange som hadde borti husene sine. Eller så hadde dem keiser Wilhelm og hasses gemalinne. Det var tradisjonelle portretter det, på fattigmannsstua. Det var sånne farvetrykk, og så glass og ramme. Så var det gjerne et lite bilde med noen gudelige ord på trykk — det var brodert i perler også det, og innramma.

Ja, det var visst miljøet i de fleste hemma bortover, så sant det ikke var noe ekstra. Jeg vet jeg kunne komma bort te noen skolekamerater som hadde foreldre som satt bedre i det, så var det lissom et annet miljø. For da var det utover mobben da, det var ikke alminnelige folk.

S. N.: Vi hadde kong Oscar den annen på veggen, og så hanses hustru, dronning Sofie. De to hadde vi, og så de broderte skriftstedene, som: «Jeg og mitt hus vil tjene Herren» osv. Det var brodert med røde bokstaver, og så innramma med gullramme.

T. H.: Jeg kom inn i hjemmet hos en skolekamerat, jeg var mye hos 'n. Faren var tømmermester, så det var selvfølgelig litt bedre enn andre. Der var det stoler med stoppa puter — det syns jeg var så veldig flott — og så sofa da. Og på kjøkkenet var det mye sånn kobberty som hang på veggen, blankpussa. Vi var 'ke vant te ha det sånn hjemme hos oss: Det var mest lerfat, og så var det jerngryter te å koke i, eller en støpt suppekjele.

Men det var aldri noe skille iblant barna å regne, det var godt kameratskap. Men . . . jeg kan gi et lite eksempel på de som måtte gå til fattigforstanderen. Det var liksom vi andre hovert for det atte vi ikke trang te det. Nå vet jeg å pinlig det måtte være mange ganger, det var derfor dem blei så strie og leie å ha med å gjöra i mange tilfeller, gutta. Læreren skulle skrive under da, når dem skulle bort og få — nå var det vødmølsdress dem fikk te jul, og så var det trebonner. Det karakteriserte dem som var i ytterste fattigdom, det at dem gikk med trebonner. Jeg hadde lærstøvler.

S. N.: Det hadde jeg au det, det var lærstøvler; men om det var litt dårlig, fikk det ikke hjelpe. Om sommeren gikk vi barbeint som smågutter.

T. H.: Det nekta far meg, at jeg skulle gå barbeint. Jeg gjorde det nå allikevæl, når ikke han var hjemme.

Det var som regel bare godt smør. Han tålte ikke margarin, far, det var 'ke spiselig det, sa 'n.

S. N.: Maten må jeg si var bra, jeg kan ikke klaga på den. Han fikk jo det han trengte. Vi brukte gjerne mye godt smør den tiden; mor kalte det gjerne for bondesmør, hu, det skulle a ha.

— Hadde dere alltid smør på bordet?

S. N.: Ja, det var aldri noe som mangla. Sirup hadde vi, men ikke så mye av det. Pålegg var det ikke akkurat noe så gromt med, men det var bra allikevel. Vi hadde jo litt pultost og sånt som en klinte utover — den var jo drøy. Jeg var da iallfall temmelig frodig da jeg var ung og smågutt, for dem kalte meg for Tjukken.

Middagsmat fikk vi hver dag. Vi kokte poteter, og så var det kjøttkaker, eller kanskje noe røkte pølser og noe sånt. Stort sett får en si det var forholdsvis god kost. Derimot hadde min mor opplevd adskillig dårligere — men der var kanskje ungeflokken større også.

Mor var gjerne hjemme og hadde maten ferdig te vi kom hjem.»

Når folk forteller om sin barndom, er det naturlig at de lett kommer inn på hvordan de lekte — iallfall hvis fattigdommen ikke var så hard at minnene bare kretser om mat og arbeid. Fra Grünerløkka får vi iallfall ofte minner om lek.

«T. H.: Vi hadde en annen moro jobb, det var å leke sisten og gjemsel i søplekassene.

S. N.: Også i kjellera.

T. H.: Svære søplekasser som tok nesten et billass, der krabba unga neri den der dritten, og fluer og alt det som var. Så lokte dem igjen lokket, og så gjemte dem seg for de andre unga. En kan tenke å det var for slags hygieniske ting det, å rote borti sånt.

S. N.: Ja, han satt gjerne oppå de derre søplekassene når vi hyppa. Dem var svære, det var plass te en fem—seks støkker rundt, og så kunne en par-tre sitte oppå. Der var det både spyfluer og alt sånt noe elendighet, der hadde dem fritt spas om sommeren — og det var jo den tida han mest klinka og hyppa.»

I leken var naturligvis ungene slett ikke *bare* bundet til gården hjemme. Løkkene både innenfor og utenfor grensene av Grünerløkka spilte stor rolle for dem. Der slo de ball, kastet på stikka, plukket blomster om sommeren; og enkelte familier tok med niste og kaffekjele om søndagen til en slik løkke. Om vinteren akte de og sto på ski — ofte bare av tønnestaver — på de samme stedene. De badet i bekkene i om-

egnen og i Nord-isdammene over i Iladalen. For ikke å snakke om at de søkte helt ned til fjorden, når de ble litt større; der var det fribad på Tjueholmen, der var «Femøringen» og «Syvøringen» ved Festningen — for ikke å snakke om «Studenten», der det kostet hele 20 øre. På fjorden var det dessuten en og annen familie som hadde robåt til søndagsbruk: «Jeg husker jeg gikk om morran og var med far — jeg var så jeg syns jeg kunne fly i lufta, så glad og fornøyd var jeg for vi skulle komma på sjøen.» (NFA 1449.)

En av de to fortellerne vi nettopp har gjengitt (T. H.), understreker hvor landlig det var like i utkanten av Grünerløkka. Om en av løkkene sier han:

«Det gikk kuer og der, den gangen, så det har vært veldig landlig å si her på Løkka i grunnen. Og jeg husker også å lite opparbeida det var: Denna herre Fossveien var jo et eneste sølehav om våren i tæla-løsninga. Det var grisete og fælt overalt her.

Da vi så folk kom ifra fabrikk [Seilduken], det var jo mange ganger litt å se på det og. Dissa jentene kom trippendes i tretøfler, og sjal over seg — og hadde et skaut, som dem bruker så mye nå og.

S. N.: Fabrikk slutta klokken seks om kvelden — da var det reine 17. mai, omtrent som på Karl Johan, det var en 8—900 mennesker som arbeida her [på Seilduken] den gangen. Da gikk noen rett fram Seilduksgata, og noen ned Fossveien og Olaf Ryes plass, og spredde seg på forskjellige kanter av byen der dem hørte hjemme. Men like utenfor fabrikk her var det reint svart da dem skulle hjem om kvelden. — Det var å gå — dem gikk helt opp te Vålerenga og opp te Sagene og over te Rodeløkka. Det var å gå både morra og kveld. Da arbeida de seksti timer her oppe.»

Barna ble ikke forstyrret i leken bare av å se på arbeiderne som kom fra fabrikk. I de siste skoleklassene var det svært vanlig at de måtte ta et eller annet arbeide sjøl om ettermiddagene. Én pakket spiker på Akerselvns Spigerfabrik i Fjerdings. En annen hjalp far på verkstedet på Seilduksfabrikken. Og det var mange andre muligheter. Mest vanlig var det nok at guttene var visergutter — men det var jo en blind-gate-jobb, som ikke alle foreldre satte pris på.

Dette interiøret fra vinteren 1911—12 skriver seg fra en gård nederst i Vogts gate, like utenfor grensene for Grünerløkka. Faren i denne familien var snekker. Han og den eldste datteren var ute i arbeid da bildet ble tatt. I alt var det altså ni mennesker i familien, og leiligheten bestod av denne stua på 20 m², kjøkkenet på ca. 12 m² og en liten entré. Det var to store senger i stua — vi ser litt av den ene — og en tredje på kjøkkenet.

«T. H.: Jeg ville jo gjerne tatt en viserguttjobb, men det fikk je 'ke lov tel. Da jeg blei konfirmert, var jeg nere på Steenske Forlag og søkte jobb, og det fikk jeg med en gang. Men så kom jeg hjem te far: «Nei!» sa 'n, «det er bare en kjerrejobb. Du kan hyne ned på Seilduken,» sa'n. Og så ble det te det.»

På mange måter må Grünerløkka ha dannet et svært ensartet miljø. Når det inntrykk vi får av gamle folks beretninger derfra, kan variere en del, beror det ofte mest på fortellernes temperament. En dame som var født i 1887 og vokste opp i en familie med ni mennesker på to rom og kjøkken, syns de hadde god plass hjemme (NFA 2136) — selv

om andre under tilsvarende vilkår kunne oppfatte forholdet helt motsatt. Men selvfølgelig *var* det også forskjeller i virkeligheten. En dame som er født i 1908, og som altså husker fra tida omkring begynnelsen av første verdenskrig, kan gi et bilde av hvordan det artet seg under virkelig fattigdom. Faren var død, mora hadde to barn å forsørge — og drakk mer enn hun og familien hadde godt av. De bodde i ett av de gamle tømmerhusene fra Ny York (NFA 1310):

«Det var bare ett rom, og fire stykker på samme kjøkken. Og kjøkkenet var så kaldt så en kunne fryse seg stiv der. Det var en omn på den andre enden i kjøkkenet — det var peis på den ene enden og omn på den andre. I de senere åra anskaffa vi en primus som vi hadde i peisen, henne som bodde ved siden av og vi; for vi kunne jo ikke koke alle fire på en gang. Og så måtte vi stå på kjøkkenet og vaske tøy; men om sommeren skylte vi i gården ved vannposten. Om vinteren måtte vi snøre opp snorer der vi lå, i stua. Så jeg syns det er rart jeg har helsa. Det var hverken loft eller kjeller der.

Det var bare gamle møbler: En gammel seng, en gammel kommode og en pidestall, et par pinnestoler og noen taburetter. I de senere åra anskaffa vi oss disse trekkspellene som de kaller — de er sofa om dagen og seng om natta. Vi hadde bare e seng, men senere, når broderen min ble stor, kjøpte vi trekkspill-seng te han. Og vi hadde da noen skarve gardiner, blomster og bilder.

Vi måtte stelle hjemme når vi ble så store at vi kunne greie det. Jeg var på asylet [d.v.s. på daghjem e. l.] før jeg gikk på skolen, og jeg måtte gjøre i stand hjemme før jeg gikk på asylet om morran; det var i Sofienberggata, Dronning Lovises asyl. Bestyrerinnen der var et veldig godt menneske, vi hadde det bra på asylet.»

Fra den samme tida kan vi gjengi en ganske annen slags skildring. Det er en mann som er født i 1888 i Fredrikstad, kom til Kristiania i 1911 og arbeidet som kjørekar. Han giftet seg kort etterat han var kommet til byen. (NFA 2312.)

«I siste del av 1912 fikk vi tak i en liten leilighet på Grünerløkka [i Hesselberggt. 6]. Det var framleie, og det bestod av kammers og lite

kjøkken, og leien var kr. 20 pr. måned. Det var jo alt begynt å bli vondt for hus, og vi var glad for det vi fikk; det skulle jo bare være midlertidig, og vi skrev oss på leiegårdskontoret. Men så kom krigen 1914, og vi måtte være glad for det vi hadde. Det var i første etasje og rett ut imot do, så det var ikke akkurat så fint, men det måtte jo gå.

Vi fikk kjøpt alminnelige møbler: et lite plyssmøblement, som besto av sofa og fire stoler, en buffet og seng og noen småmøbler, kjøkkenbord og stoler. Vi rigget til så det ble nokså hyggelig, syntes vi da. Vi arbeidet begge to, så vi tjente jo ikke så verst.

Årene gikk, vi fikk ingen barn, og vi var rundt og så efter annen leilighet og stemplet på leiegårdskontoret. I 1920 fikk vi leilighet gjennom kontoret.»

Slike beretninger som disse kan bidra godt til å gjøre vårt bilde av Grünerløkka for femti år siden levende. Men de kan ikke — iallfall når vi ikke har svært mange av dem — vise om det var bedre eller verre på Grünerløkka enn i andre arbeiderstrøk. Heller ikke om boligstandarden var blitt vesentlig bedre — eller kanskje verre — omkring 1914 enn den hadde vært f. eks. i 1870-årene. En og annen kan gi uttrykk for en sammenligning — som en sønn av en Seilduks-arbeider som flyttet fra Rodeløkka til Toftes gate i annen halvpart av 90-årene, da gutten var i konfirmasjonsalderen; han forklarer hvorfor de flyttet (NFA 947):

«Det var for å komme nærmere hitover [til fabrikken]. Det ble kortere vei. Og så var det lettvintere for handel og alt sånt. Det var mer tungvint der borte. Når vi kom på Grønløkka, så var det vann innlagt i gårda og klosetter i ganga. Der oppe vi bodde på Rodeløkka, var det klosetter i gården, og vann neri gården.»

Men en slik sammenligning kunne jo være like gyldig om familien hadde flyttet fra et av tømmerhusene i Ny York, som når de kom fra Rodeløkka. Skal vi få fastere grunnlag for en sammenligning både gjennom årene og mellom bydelene må vi helst søke til andre kilder.

BESTE ØSTKANT

For å danne oss et helhetsbilde av en bydel må vi åpenbart vite noe om «hva slags mennesker» som bodde der — hvilke sosiale grupper de hørte til. At Grünerløkka var et arbeider-strøk er klart nok. Men hva slags «arbeidere»? Det er visst en temmelig vanlig oppfatning at Grünerløkka i særlig grad er *industri*-arbeidernes bydel. På den annen side vet vi at håndverkssvennene spilte en svært stor rolle i den eldste befolkningen på Løkka, som det særlig går fram av folketellingen for 1865 (se s. 230—235).

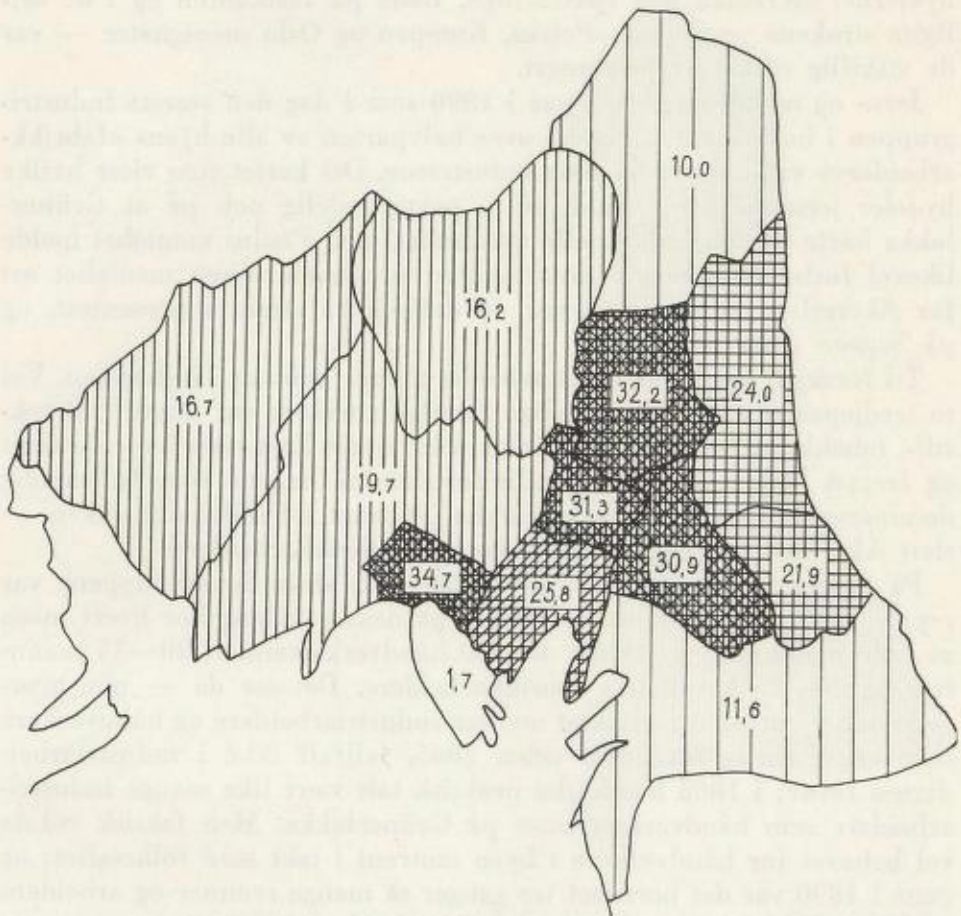
Nå ville det være et stort statistisk arbeid å gjennomføre en fullstendig analyse av yrkesstrukturen på Grünerløkka gjennom tidene. De trykte folketellingene splitter jo ikke opp tallene slik at vi kan få tak i forholdene i hver enkelt bydel for seg; og de originale tellingslistene i arkivene er et svært tungvint materiale å arbeide med. Derfor kan det her ikke bli annet enn noen antydninger om forholdene i 1890 — som vi kan sammenligne med det vi før har sett i 1865.

Det vesentligste som kan sies, vil gå fram av kartene.⁵² Det første av dem viser meget tydelig at Grünerløkka ennå i 1890 var en av de bydelene hvor det bodde flest håndverkssvenner. På kartet er det riktig nok bare tatt hensyn til åtte håndverksfag — men disse fagene hadde i 1890 i alt omtrent to tredjeparter av hele arbeidsstyrken i Kristianias håndverk.⁵³ Tilsammen er det da rimelig å tro at det var 45—50 håndverkssvenner pr. tusen av befolkningen i Paulus menighet (som i 1890 ennå praktisk talt falt sammen med Grünerløkka). Svennene bodde åpenbart framfor alt i de bydelene som ligger noenlunde nær den gamle

⁵² Disse kartene bygger på undersøkelser som er gjort i sammenheng med et større arbeid enn dette om Grünerløkka, og de tok ikke spesielt sikte på å belyse forholdene nettopp her.

⁵³ Det gjelder disse 8 grupper:: Smeder, snekkere, bakere, skreddere, skomakere, murere, malere og boktrykkere. I hele byen var det i disse fagene tils. 5904 «Arbeidere og andre i lignende underordnet Stilling» — av 3897 i alle grupper av «Haandværks-industri».

GRÜNERLØKKA

Antall svenner i åtte håndverksfag pr. tusen innbyggere i Kristianas menigheter 1890. Menighetsgrensene gjør ikke krav på å være fullt nøyaktig tegnet. Byen hadde 12 menigheter pluss Akershus festning.

Uranienborg: 16,7.
Trefoldighet: 19,7.
Gamle Aker: 16,2.
Johannes: 34,7.

Vår Frelser: 25,8.
Jakob: 31,3.
Paulus: 32,2.
Sagene: 10,0.

Petrus: 24,0.
Kampen: 21,9.
Grønland: 30,9.
Oslo: 11,6.

bykjerne, «Kristian den fjerdes by». Både på vestkanten og i de østligste strøkene — Sagene, Petrus, Kampen og Oslo menigheter — var de atskillig svakere representert.

Jern- og metallindustrien var i 1890 som i dag den største industrigruppen i hovedstaden. En del over halvparten av alle byens «fabrikkarbeidere» var knyttet til disse industriene. Det kartet som viser hvilke bydeler jernarbeiderne holdt til i, peker tydelig nok på at Grünerløkka hørte til den industrielle østkanten; men Paulus menighet hadde likevel forholdsvis *færre* jernarbeidere enn noen annen menighet øst for Akerselva; på Kampen var de dobbelt så sterkt representert, og på Sagene enda litt mer.

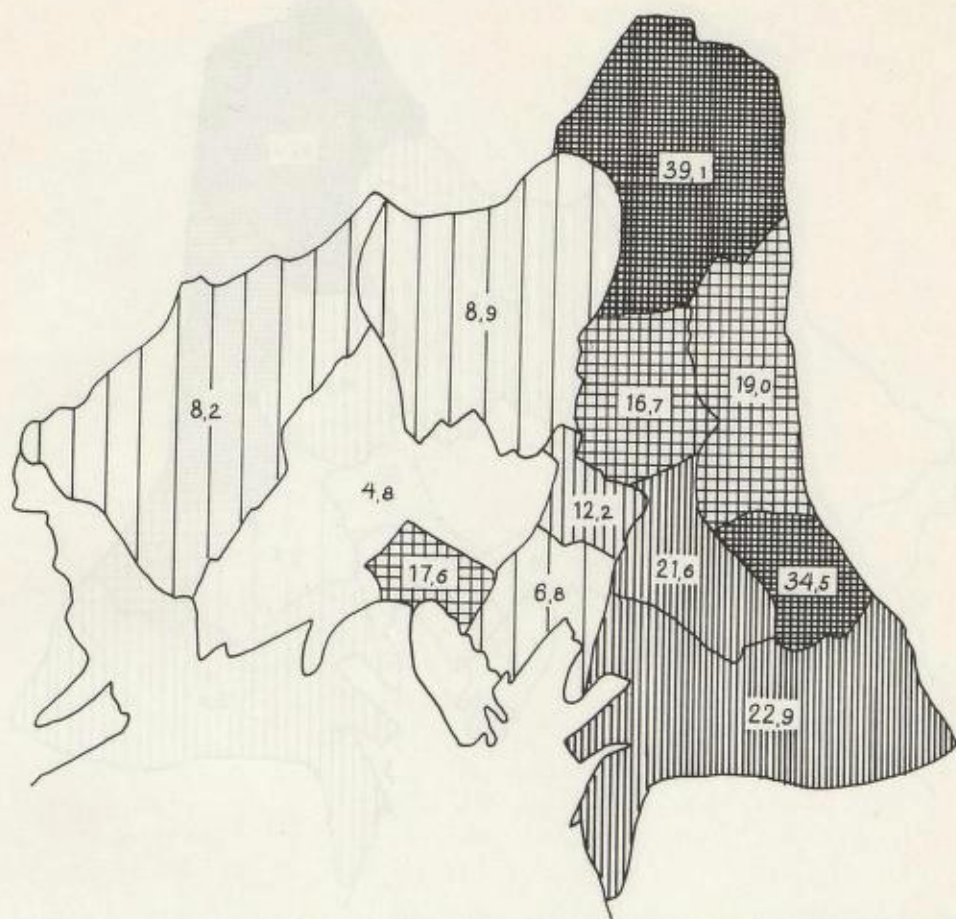
Til forskjell fra håndverket arbeidet mange *kvinner* i industrien. Vel to tredjeparter av alle kvinnelige fabrikkarbeidere var knyttet til tekstil-, tobakk- og fyrstikkindustriene. Vårt tredje kart viser hvor *de* først og fremst bodde: Det er tekstilindustrien på Sagene som fullstendig dominerer bildet, mens Grünerløkka — trass i Seilduksfabrikken — slett ikke hadde særlig mange kvinnelige fabrikkarbeidere.

På dette grunnlaget kan vi gjette på at de store hovedgruppene var representert på Grünerløkka omtrent på denne måten: For hvert tusen av hele befolkningen var det 45—50 håndverkssvenner, 30—35 mannlige og 20—25 kvinnelige fabrikkarbeidere. Det ser da — noe overraskende — ut til at forholdet mellom industriarbeidere og håndverkere *ikke* er vesentlig forandret siden 1865, iallfall ikke i industriarbeidernes favør; i 1865 hadde det praktisk talt vært like mange industriarbeidere som håndverkssvenner på Grünerløkka. Men faktisk vokste vel behovet for håndverkere i byen omtrent i takt med folketallet; og ennå i 1890 var det bortimot tre ganger så mange svenner og arbeidere i håndverksfagene som det var fabrikkarbeidere i Kristiania.

Når yrkesfordelingen ikke var avgjørende forandret fra 1865 til 1890, trass i at folketallet var minst femdoblet, kan det ha desto større interesse å se hvordan boligforholdene hadde utviklet seg; det dreier seg åpenbart om virkelig sammenlignbare menneskegrupper.

De klareste forandringene har gått fram av alt det som er skrevet foran. Murhusene ble mer og mer dominerende i bybildet, og kasernene ble stadig større. Innlagt vann på kjøkkenene var blitt en selvfølgelig

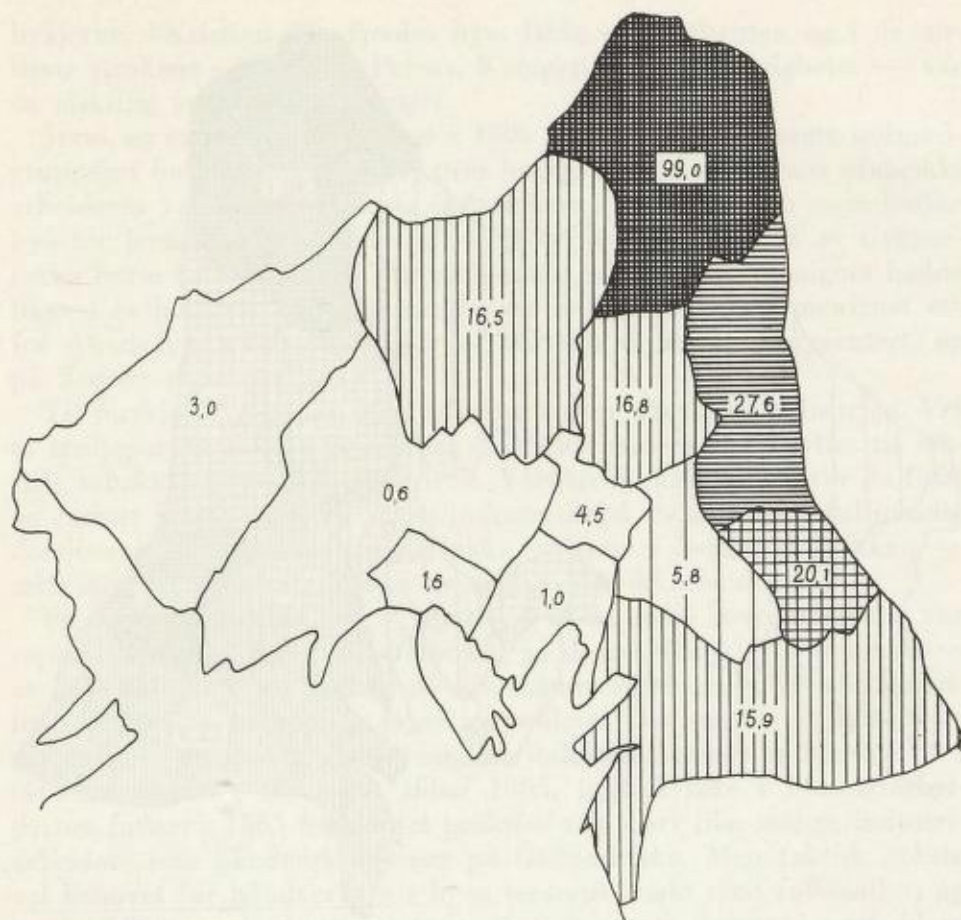
GRÜNERLØKKA

Antall arbeidere i jernindustrien pr. tusen innbyggere i 1890. Paulus menighet har 16,7.

ting i murgårdene — selv om folk i Ny York ennå i stor utstrekning hadde sin vannpost i gårdsrommet. En del av de nyere husene hadde fått do i trappeoppgangene, men særskilte privetbygninger i gårdsrommene var ennå det vanligste. Bebyggelsen var blitt stadig tettere, åpninger mellom husene holdt på å bli korket igjen av nye murgårder;

GRÜNERLØKKA

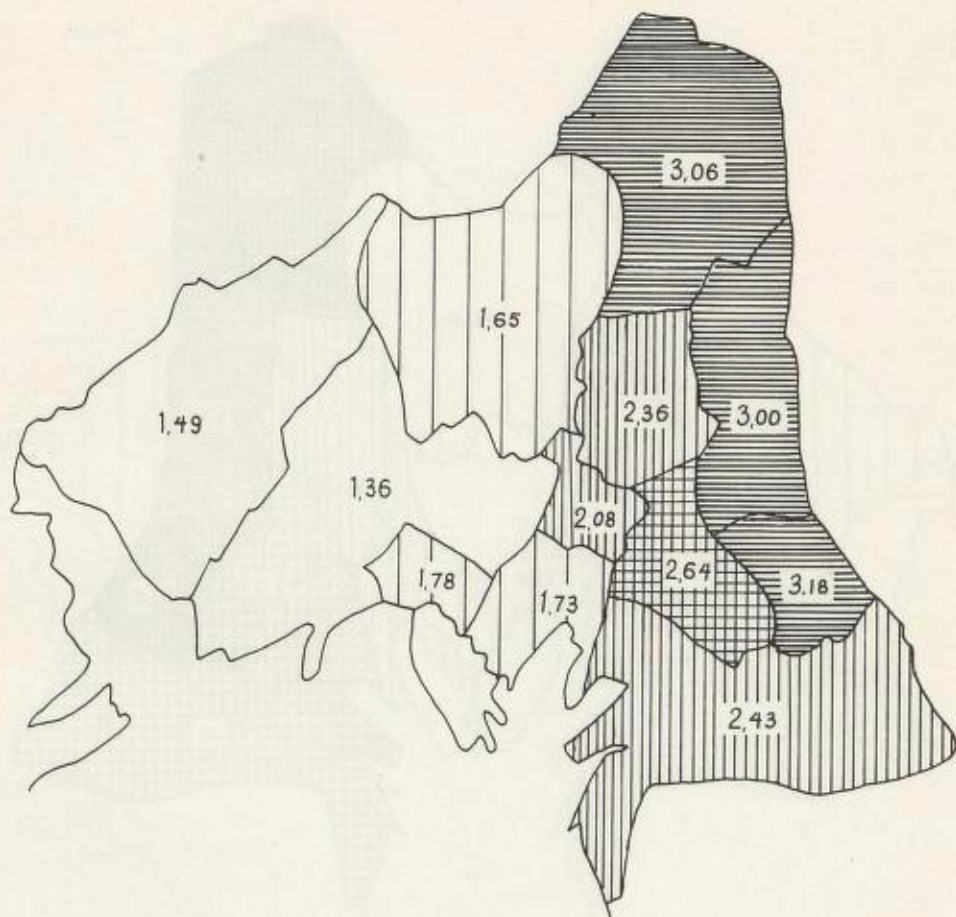

Antall kvinnelige arbeidere i tekstil-, tobakk- og fyrstikkindustriene pr. tusen innbyggere i 1890. Paulus menighet har 16,8.

men i 1890 var det riktignok ennå et stykke igjen før den triste forandringen var fullført — det skjedde vesentlig i det neste ti-året.

Bolig-tettheten er likevel kanskje den viktigste faktor når en skal karakterisere boligforholdene. Ved hjelp av et meget omstendelig statistisk arbeid på grunnlag av branntakster (som beskriver husene) og folketellingsskjemaer, ville det la seg gjøre å finne noenlunde pålitelige

GRÜNERLØKKA

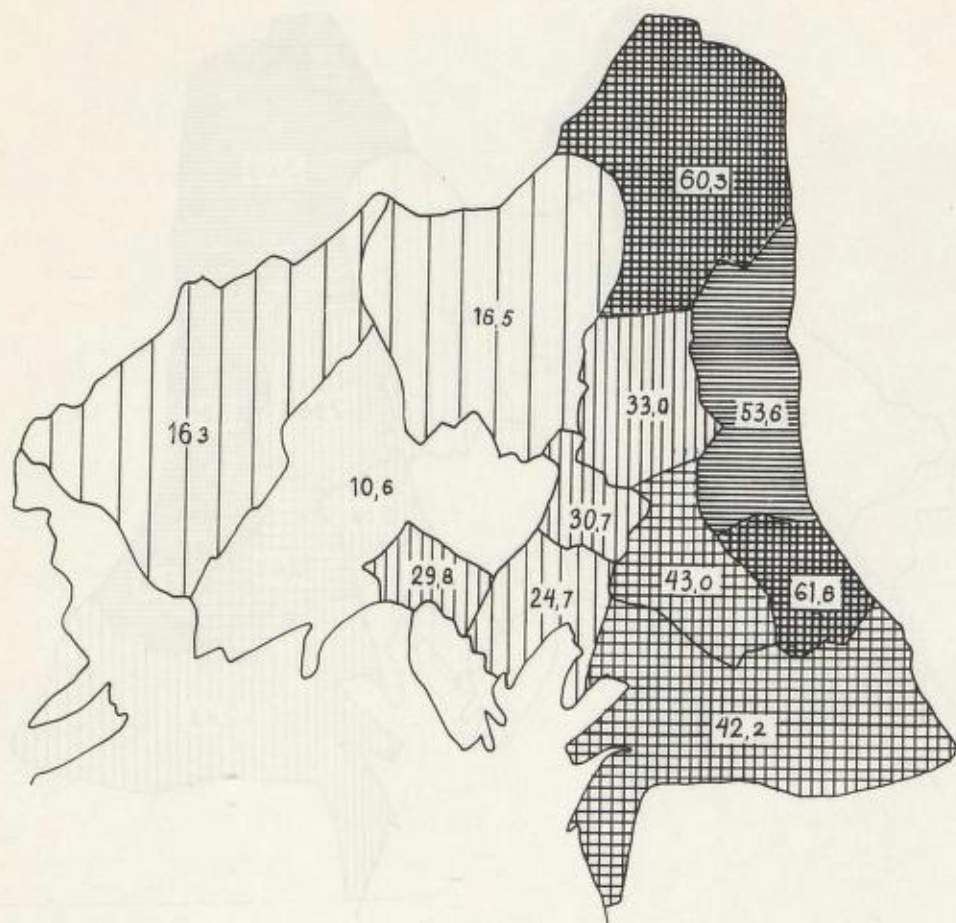

Gjennomsnittlig antall beboere pr. rom (eksklusive kjøkken) i Kristianas menigheter i 1893. I Paulus menighet bodde det altså gjennomsnittlig 2,36 mennesker pr. rom.

mål for forandringene på dette området. Her får vi nøye oss med noen beskjedne stikkprøver i det store materialet.

For 15 av de gamle husene i Ny York — fjerdeparten av dem alle — har vi funnet hvor mange mennesker som gjennomsnittlig bodde på hvert værelse (når vi ikke regner med kjøkken). I 1865 var dette

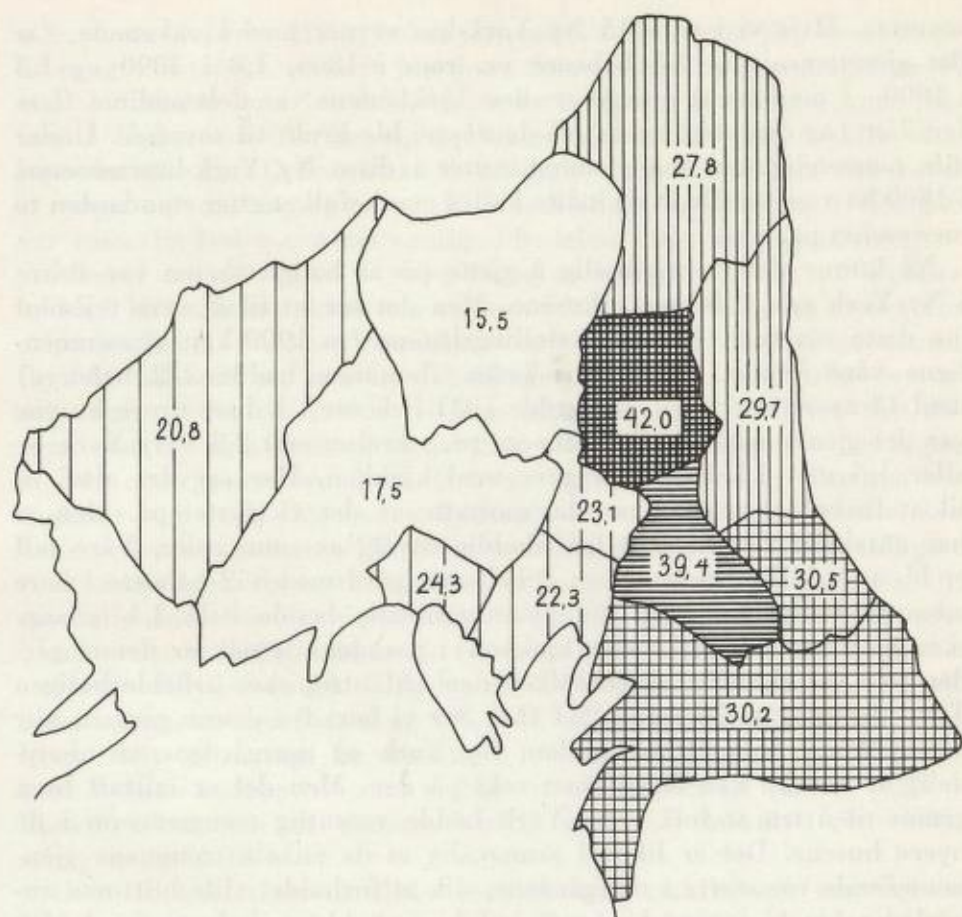
GRÜNERLØKKA

Antall mennesker som bodde i ett-roms leiligheter, i prosent av hele befolkningen. 1893. I Paulus menighet bodde 33 % av befolkningen i slike leiligheter.

gjennomsnittet 3,8, i 1875: 3,2 i 1890: 2,8 og i 1900: 2,3 Hvis vi tør regne med at disse tallene er noenlunde representative for den gamle trehus-bebyggelsen, viser de to ting. For det første foregikk det en forholdsvis jevn og ikke ubetydelig bedring i boligforholdene; fra nesten fire til litt over to mennesker pr. rom er en ganske vesentlig forandring.

GRÜNERLØKKA

Antall mennesker i to-roms leiligheter, i prosent av befolkningen. Tallet for Paulus menighet er 42,0.

Men for det andre viser tallene at disse husene fremdeles var sterkt overbefolket. Det har vært nokså vanlig å regne en leilighet som overbefolket når det var mer enn to mennesker pr. rom. Da har en riktignok pleid å regne med kjøkken i de tilfellene hvor en familie hadde et kjøkken for seg sjøl og forutsetningsvis kunne bruke også det som

soverom. Hvis vi i våre 15 Ny York-hus regner med kjøkkenene, var det gjennomsnittlig 2,5 beboere pr. rom i 1865, 1,8 i 1890 og 1,3 i 1900 — men svært mange av disse kjøkkenene var delt mellom flere familier (og dessuten kalde) så de neppe ble brukt til soverom. Under alle omstendigheter må *gjennomsnittet* i disse Ny York-husene ennå i 1890 ha vært så ille at de måtte kalles overbefolket etter standarden to mennesker pr. rom.

Nå kunne det være rimelig å gjette på at boligtettheten var større i Ny York enn i de nyere husene. Men det ser ut til å være tvilsomt om dette stemmer. Etter folketellingslistene fra 1900 kan vi sammenligne våre femten tømmerhus (som tilsammen hadde 272 beboere) med 13 nyere murhus (som hadde 1031 beboere). I disse nyere husene var det gjennomsnittlig 2,7 beboere pr. værelse, mot 2,3 i Ny York — eller 1,6 mot 1,5 hvis vi regner med kjøkken. Her ser det altså ut til at forholdet snarest var det motsatte av det vi gjettet på. Men vi har antakelig fått med et litt uheldig utvalg av murgårder. Våre tall er bl. a. atskillig preget av en enkelt stor gård med 352 beboere i bare ett-roms leiligheter hvor det gjennomsnittlig bodde hele 3,4 mennesker pr. værelse (eksklusive kjøkken); paradoksalt nok er denne gården som var så sterkt overbefolket, den «filantropiske» arbeiderboligen Thv. Meyers gate 85 (se s. 254 ff.). Ser vi bort fra denne gården, blir forskjellen i boligtetthet mellom Ny York og murgårdene så ubetydelig at vi ikke kan legge noen vekt på den. Men det er iallfall liten grunn til å tro at folk i Ny York bodde vesentlig trangere enn i de nyere husene. Det er likevel sannsynlig at de enkelte rommene gjennomgående var større i murgårdene, slik at forholdet ville blitt noe annerledes om vi kunne beregnet kubikkinnhold pr. beboer, istedenfor å regne som om alle rom var like. Dessuten var murgårdene gjennomgående mindre trekkfulle og bedre utstyrt enn trehusene.

Fra 1890-årene har vi imidlertid atskillig bedre kilder til opplysning om boligforholdene. En omfattende og vesentlig undersøkelse ble bl. a. utført av professor Axel Holst.⁵⁴ På Grünerløkka omfattet denne undersøkelsen likevel bare Korsgata. Denne gata var en av de

⁵⁴ Axel Holst: Undersøgelser og Forslag ang. Arbeiderstandens Boliger i Chra. Kommunalt Dok. No. 29 (1895).

aller beste av dem Holst behandlet, med forholdsvis lite overbefolkning og i det hele relativt bra hus. Sammenligningsgrunnlaget er da *bare* leiligheter som ble bebodd av «arbeidere», noe annet kom ikke med i Holsts arbeid. Meningen hadde vært at Korsgata skulle være representativ for Grünerløkka i det hele, men Holst kom senere til at valget var uheldig og ga et altfor lyst bilde; murgårdene i Korsgata var vesentlig bedre enn det vanlige i bydelen, etter hans oppfatning.

Likevel ser det ut til å være riktig at boligforholdene på Grünerløkka i 1890-årene faktisk var relativt bra i sammenligning med andre arbeiderstrøk. Våre kart viser det temmelig tydelig. Med gjennomsnittlig 2,36 beboere pr. værelse (eksklusive kjøkken) sto Paulus best av alle sogn øst for Akerselva — men riktignok også dårligere enn alle sogn vest for elva (når vi regner Sagene til de østlige, selv om sognet jo ikke er begrenset av elva). Det var Sagene, Petrus og Kampen menigheter som hadde de verste forholdene — med en boligtetthet som kanskje svarte omtrent til den Grünerløkka hadde hatt 20 år tidligere.

Et annet kart viser at Grünerløkka hadde færre ett-roms leiligheter enn alle andre østkantmenigheter. To-roms leiligheter var den mest karakteristiske boligformen på Grünerløkka — og det gir strøket et særpreg både i forhold til bydelene fra Sagene til Kampen, der ett-roms leiligheter dominerte, og i forhold til vestkanten med større leiligheter. Selv om mange familier med to-roms leiligheter i praksis leide bort det ene rommet — som vi har sett eksempler på foran — får vi likevel tilsammen et ganske kraftig inntrykk av at Grünerløkka står gunstig i bildet.

Dette forholdet ser ut til å være temmelig stabilt, selv om Grünerløkkas «forsprang» for de andre østkant-strøkene nok ble mindre etter hvert. I 1890-årene varierte boligtettheten i Paulus menighet omkring 2,40 beboere pr. rom, mens gjennomsnittet for hele byen var litt under 2. I årene 1910—14 var tallet for Paulus ikke kommet lenger ned enn til omkring 2,35, mens gjennomsnittet for byen var nede i 1,75 eller litt mer.⁵⁵

⁵⁵ «Statistisk Aarbog for Kra.» gir tall for hver menighet og for nesten alle år. Sammenligningen er likevel ikke helt klar, fordi menighetsgrensene ble forandret fra 1/1—1898, da bl. a. det gamle Ny York ble overført fra Paulus til Jakob.

Men en ny og større boligundersøkelse fra 1913—14 plasserer likevel Grünerløkka på akkurat samme måte i bybildet som våre kart fra 1893⁵⁶. Riktignok hadde Oslo sogn nå overtatt plassen som det aller beste østkant-sognet; men det betyr neppe noen reell forandring — bare at arbeiderstrøkene i den tidligere Oslo menighet var utskilt til et nytt Vålerengen sogn. Og bortsett fra Gamlebyen sto Paulus sogn fremdeles bedre enn alle andre strøk øst for Akerselva.

I denne undersøkelsen ble boligtettheten beregnet på en noe mer raffinert måte enn bare etter antall beboere pr. rom. Omtrent 30 pst. av alle leiligheter i byen som ikke hadde mer enn to rom og kjøkken, ble undersøkt — med nokså jevn fordeling på alle sogn. Leilighetene ble oppmålt og kubikkinnholdet beregnet. Videre opererte man med en «personenhet», der to barn under ti år ble satt lik en person over ti år.

Gjennomsnittlig var det i alle de undersøkte leilighetene i hele byen 24,36 m³ pr. personenhet. Paulus sogn lå svært nær gjennomsnittet, med 24,77 m³. Alle de vestlige sognene hadde mer luft i forhold til beboere, men alle de østlige — bortsett fra Oslo — var verre stilt. Dårligst sto Vålerengen sogn, med bare 19,85 m³ pr. personenhet, og dernest Kampen med 21,36.

Den samme boligundersøkelsen kaller en leilighet for «yderst sterkt overbefolket» når den har mindre enn 10 m³ pr. personenhet. Men slike leiligheter forekom nesten ikke i Paulus menighet. (0,8 pst. av leilighetene — mot 6,0 pst. på Vålerenga og 5,1 pst. på Kampen.) Som «overbefolket» i videre forstand regnet man alle leiligheter med mindre enn 15 m³ pr. personenhet. Av alle som bodde i de undersøkte småleilighetene i Paulus sogn, var det 16,5 pst. som hørte hjemme i slike overbefolkede leiligheter. Men gjennomsnittet for hele byen var 25,0 pst. — og igjen var alle de østlige sognene (her også Oslo) verre stilt enn Paulus; etter denne målestokken sto også flere av sentrums- og vestkantsognene dårligere.

⁵⁶ «Beboelsesforhold i småleiligheter i Kra. 1913—1914», utg. av Kommunens statistiske kontor (Specialundersøkelser II), Kra. 1915.

Det har visstnok vært en vanlig oppfatning at Grünerløkka ikke bare var Kristianas mest typiske industriarbeiderstrøk, men også at det var en bydel med særlig dårlige boligforhold. Ingen av disse oppfatningene er holdbare så langt vi her har undersøkt dem. Grünerløkka hadde iallfall i 1890-årene forholdsvis flere håndverkssvenner og færre industriarbeidere enn resten av østkanten. Og boligforholdene var gjennomgående mindre usle enn i de andre strøkene øst for Akerselva, iallfall fram til 1914.

Det gamle Ny York ble bygd av et «arbeideraristokrati». Det ville være en overdrivelse å si at Grünerløkka stadig først og fremst ble preget av slike folk. Men «beste østkant» var det.

Edvard Bull

Denne stemmen kan vel ofte bli overdøvet av tidens stormende teknikk og dens rastløse jag. Men den når likevel frem nettopp fordi den taler til byens hjerte, til de sinn som føler en indre rikdom i voksende kjærlighet til sin by.

Heller ikke bykulturen kommer av seg selv. Kulturen er også her dyrken. Bevarelse av gammel sed — i ny jord. Bortskjæring av inn-tørkede grener, men også omplantning og nyplantning i pakt med utviklingens krav.

Alle byer trenger en sterk og stadig fornyende kilde som kan bevare og fornye bykulturen. Ikke minst Oslo må trenge den på grunn av den enorme påkjenning for byen som dens hurtige vekst og dens befolkningsmessige struktur må representere. Derfor må hovedstaden trenge Oslo Byes Vel i dag og i de årene som kommer.

Jeg nytter også denne anledning til å takke Selskabet for det det har betydd for bevarelse og utvikling av vår bykultur overhodet.

Jeg hilser den gamle institusjon og gratulerer med 150-års dagen og tillater meg å uttrykke håpet og forventningen om at Oslo Byes Vel fortsatt får kraft og styrke til å yte sin store velgjerning for byen og dens innbyggere.

Andreas Cappelen

elegante formynder avvekslende trygt i ryggen, støttende ved siden eller opplysende et godt stykke foran.

Tryggheten ved å vite at det finnes et våkent superorgan, ubundet av alle vanlige regler, som man kan søke effektiv støtte og kloke råd hos til enhver tid.

Derfor er vår gratulasjon hjertelig — i ennå høyere grad takk-
nemlig — og dypt hengiven.

P. A. M. Mellbye